

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. VII. SZÁM. 1881.

ŐSVALLÁSUNK
FŐISTENEI.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

— Árs 40 kr. —

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szeneci Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelettől. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó-tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszmé Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókrol és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szentássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóin után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vádnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

ÖSVÁLLÁSUNK

FŐISTENEI.

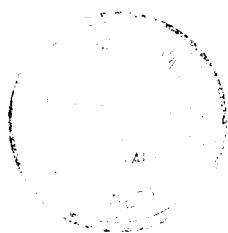
BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATAI.

(AZ AKADEÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Ősvallásunk főistenei.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1880. márcz. 1-én tartott ülésén.)

Vannak elmetermékek, melyek az olvasó elméjére oly-szerű termékenyítő hatással vannak, mint a növényországban a hímszál az anyaszálra, melyek egymásra hatása nélkül termékenyülés a természetben nem létezik, s csak akkor következik be, midőn e föltétel nem hiányzik.

Ugyanez történt velem is pár évvel ezelőtt. Ugyanis midőn a hazai tudományosság egyik élő fő büszkesége: Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiája* 1854-ben megjelent, s a monumentalis mű az ama szomorú időkben ily nagyszerű tüné-ményre egészen készületlen magyar művelt közönséget méltó ámulatba ejtette, sok tekintetben hasonlóba ahhoz, mely elfogta mindazokat, kik tanúi voltak az Üdvözítő csodatételének, midőn a halva fekvő leányt halottaiból föltámasztá, így szólván: »e leány nem halt meg, hanem csak alszik«: én magam is nagy mohósággal olvasám a korszak-alkotó művet, s minthogy azon időtájatt már rég túlestem egy igen üdvös tanulságon, hogy az olvasó soha se hagyja magát visszariasztatni azon nehézségek által, melyekkel valamely műnek mindjárt elején találkozik, mert a következők a nem eléggé értett részeket azon arányban, a mint az ember beljebb-beljebb hatol a mű olvasásába, úgy is fölvilágosítják, s a mit azelőtt érthetetlennek találtunk, idő multán önként megvilágosodnak lelki szemeink előtt: nagy figyelemmel megolvassám az egész nagy terjedelmű művet; de az igazat megvallva, ezúttal minden abbeli reményem, hogy mikorára a műnek végére érek, az egész tiszttára meg fogom érteni, cserben hagyott, számításom hat helyett vakot vetett.

Megszégyenülve tevém félre a könyvet s nem is előbb vevém ismét kézhez, mint midőn azon tanulmányokra adám magamat, melyek, mióta megízlelém, azon arányban, melyben

előhaladtam bennök, újabb meg újabb élvezetekkel töltöttek el, s ismét újabbak megismerésére kecsegtettek, értvén itt az összehasonlító nyelvészetet, melynek rengeteg birodalmában csak a nekem hozzáférhető területen is lehetetlen volt oly részletekkel nem találkoznom, melyek a nyelvünkben levőkkel meglepően egyeztek, s mint ilyenek, őseink pogánykori vallására meglepő világot képesek vetni.

Ismét még nagyobb figyelem reáfordításával adám tehát magam a fennebbi mű tanulmányozására, de az eredmény most sem volt sokkal több az előbbinél. Megtalálám ugyan benne s igazolva találtam egy részét azon vívmányoknak, melyeket a magyar összehasonlító nyelvészet atyja, Hunfalvy Pál, ki ezeket a rokon nyelvekből, mint legközvetlenebb kúrforrásból meríti vala, fölmutatott; fölösleges mondanom, hogy ezeket igen is megértettem, de csak is ennyi volt az egész, hanem már azokat, melyeknek egyeztetésre ajánlkozó hasonmásait Hunfalvy és saját tanulmányaim terén föl nem találhatám, most is ép oly kevésbé voltam képes teljes mivoltok szerint megérteni, mint jó okom van hinni, nem csak magam, hanem a jóval nagyobb része mindazoknak, kik e művet olvasták.

Ennyinek tartám én jó sokáig az egész eredményt, és hasznot, melyet e műből meríthetni; mire nézve további tanulmányozását annyira fölöslegesnek tartám, hogy midőn a t. osztály előtt legutóbb megjelent értekezésemet ily cím alatt: *A mordvaiak pogány islenei és ünnepi szertartása.* (Érték. I. oszt. VIII. II. 1879.) melyet mult 1877. ápril 16-án olvastam volt föl, megírtam: a most említett műre teljességgel nem voltam tekintettel.

De, mint mondtam, vannak művek, melyek az emberi elmére valóságos termékenyítő hatással vannak, és ilyen hatással volt reám egy orosz tudós Melnikov P. I. műve, melyet egy szuomi (finn) országi nagyrabecsült barátom Aspelin R. J. átdolgozása szerint imént említett értekezésemben ismerttettem, hozzá adván ahhoz, s egyeztetvén annak tartalmával mindazt, a mit saját nyelvünkben, a mordva pogány isteneket és ünnepi szertartásokat illetőleg, részint gyermekkori visszaemlékezéseim, részint e téren való huzamos tanulmányaim folytán egyezőnek találtam.

A benyomás, melyet Aspelin munkálata reám tön, oly erős volt, hogy az egyezések, melyek a mordva és magyar hitregészet főbb lényei közt vannak, most már tömegesen tűntek föl felki szemeim előtt, s mint tisztán saját fölfedezéseimet, legott siettem is azokat papirosra tenni s a tiszt. osztály előtt felolvasni, nem is gyanítván még akkor, hogy az Ipolyi magyar mythológiájában egész nagy sereg adat van, melyek tárgyamnak nemcsak nevezetes megvilágítását, hanem állításaimnak valóságos erősségeit, legjobb bizonyítékait szolgáltatathatják. Munkálatom felolvastatása után kinyomatásáig több mint két éven át nem került vissza kezeimhez, s e téren való tanulmányaim csaknem egész ez idő tartama alatt szüneteltek, s csak is művem megjelente után feküdtem ismét neki e tanulmányoknak.

Ismét tanulmányom tárgyává tevém tehát az Ipolyi magyar mythológiáját; ugyanis művem megjelente után benne lapozgatva, a benne látott eszmék új elevenséggel fölébredének elmémben, s e közben úgy rémlett előttem, mintha az Ipolyi mythológiájában olvastam volna némely részleteket, melyek azokkal, miket én a mordva hitrege hason részleteivel egyeztettem, egyezést mutatnának, a mi ha így van, nézeteim mellett erősen fognának bizonyítani; ilyen részlet volt különösen a »Sz. Iván éneke,« melyre vissza tudtam homályosan emlékezni, hogy e tárgy e műben szintén bűvárlat tárgyát képezte, — most tehát először az egyes tárgyakra külön-külön kezdtem rá olvasni, de e közben átlátván, hogy így soha se leszek vele készen, rendszeres tanulmányozásra határozám el magam, s most már figyelmem az Aspelin műve rá hatása folytán az egész *Magyar mythologia* s annak minden lehető részei iránt föl levén nálam költve, oly móhósággal olvasám végig, mint midőn valaki egy végzettetjes »igen« vagy »nem«-féle ítélet kimondását lesve lesi. Ugyanis most már az egész roppant művet teljesen s anynyira értettem, hogy a valamely megvitatandó tárgy megvilágítására, igazolására szolgáló egybeállított tények és adatok figyelmes megolvasása után, a következtetéseket többnyire előre kitaláltam, s míg előbb a mű átolvasása sok tekintetben hasonlított egy oly eljáráshoz, mintha valaki egy kazal szénából akarna néhány szál ritka növényt kikeresni, a mostani egészen

olyatén élvezet volt, mint midőn a fűvészt, ismerve valamely ritka növény-nemek lelőhelyét, elindúl egy teljes díszben virágzó réten, ligetben, erdőben s a keresett növényeket csekély fáradság ráfordításával nagy örömeire teljes bőségben föltalálja.

De ki írja le az én csodálkozásomat, midőn e nagyszerű mű egyes részeit olvasva, nem kevesebbről győződtem meg, mint arról, hogy a mit én ezelőtt a legmegfeszítettebb figyelem mellett is a műben fölismerni teljességgel nem tudtam, de a mit az Aspelin műve tanulmányozása után meg nem látnom lehetetlenség lesz vala, azt Ipolyi ezelőtt 30 évvel pusztán a hangyaszorgalommal összegyűjtött hazai történelmi adatok világánál, ha nem is mindig a kimondott ítélet biztosságával, nagyobb részt mind megvitatta s az előlegezett hozzávető vélemény legtöbbszörre meglepően közel jár ahhoz, a mit ma már bizonyosságnak tarthatunk. Igen sokszor mind egészében, mind részeiben teljesen eltalálja.

E tanulmányok eredményével akarok én itt ez úttal beszámolni, ugyanis soha sem lehet fölösleges oly eredmények felmutatása, melyeket két avagy több kutató egymástól egészen függetlenül bizonyos tárgyra intézve felmutatnak, kivált ha a felmutatott eredmények, ha nem is mindenben, a legnagyobb részben s a fő dologban teljesen és tökéletesen egyeznek.

Tennem kell ezt először magáért a tudományért, de tennem kell másodszer azért is, hogy a nagytudományú szerző úrnak utólagosan bár, igazságot szolgáltatassak, a kinek műve, ha annak idején kezeimnél lesz vala, s a fennemlített akadályok nem gátolnak: bizonyára nem mulasztottam volna el arra művem díszéül, s azoknak miket most már magamtól is megláttam s felmutattam, ékesen szóló bizonyítékául maga helyén hivatkozni.

Az egész műre kiterjeszkedni nem szándékom, eléglővén itt azon részletek kiemelését, melyeknek a fennérített értékezésemben ismertetett Aspelin-féle mű s az ennek világánál felmutatott, nyelvünkben találtató töredékes részletek bizonyítékait képezik.

Mint a művelt társadalom egyébe, mind szellemi, mind anyagi tárgyainak, úgy az egyes tudományágaknak is megvan a magok divata; e divat lehet sokszor szellemi szükség kifolyása

is, a mint volt tetteleg nálunk a nemzetünk őskori multját tárgyzó régészet Otrókocsitól kezdve egész Horvát Istvánig, de lehet pusztán nyeglélkedés is.

Midőn a nagytudományú szerző művét 1854-ben napvilágra bocsátotta, azok, a kik még élünk, vissza is tudunk emlékezni a nagyszerű hatásra, melyet mindjárt megjelentekor előidézett, s ha az őt műve megjelenté után ért szellemi és anyagi kitétetésből akarnánk a közönség izlésére s érzékére következtetni: annak e részben való érdekeltségéről valóban nagyszerű fogalmainknak kellene támadniok; de ha igazat akarunk mondani, meg kell vallanunk, hogy Horvát István halálával e tanulmányok meglehetősen kimentek már a divatból, s azok száma, a kik az e téren időről-időre fölmerülő jelenségekről saját eszök világánál szeretnek tudomást szerezni, okulást meríteni, szerfelett megapadt, s magok azon hazafias gondolkozású férfiak is, kik a szerző felmutatott sikereit méltányolták, ha művét olvasták is, s mint jó hazafiak teljes lelkökből örvendeztek, hogy a magyar nemzet mythológiája is meg van írva: érteni teljességgel nem értették, azon egyszerű okból, mert magoknak e téren szerzett tanulmányaik nem voltak és így szerzőnk művét, ki korát egész emberöltővel előzte meg, s magok a kútfők is, a melyekből merített, akkor még nem úgy, mint ma, hogy a nagy közönségnek is hozzáférhetők, hanem előttök ismeretlenek valának; felfogni s figyelemmel kísérni teljesen képtelenek voltak. Fájdalom, nem egyedül álló tünemény, kivált nálunk.

Szerzőnk ugyanis, bár a nyelvünkben találató s oly hangyaszorgalommal, mint még előtte senki más nem tette, összegyűjtögette adatokat sorba összehasonlítgatja ugyan az ind, görög-római, skandináv-germán, szláv, a sémi és a finn-ugor népek hason mythologiai töredékes adataikkal, de az alap, melyre helyezkedik, midőn következtetéseit levonja, határozottan a finn-ugor, s mint hitrege-buvárnak állása igen az, a mely volt a Révaié, mint nyelvészé, hanem aztán ugyanaz volt az osztályrésze is.

Mindazt, a mi a rokonnépek hitregészetére vonatkozik, nem csak mind igen jól ismeri s nagy könnyűséggel s meglepő biztossággal hivatkozik annyiszor a mennyiszer az általa jól

ismert, ez irányban működött szerzőkre, hanem egyesekből, különösen az általa teljesen kiaknázott *Kalevalából* vett helyeket eredetiben is sokszor idézi, s úgy egyezteteti a magyarral. Egyes hasonhangzású, hitregészeti jelentésű szavakat nemcsak a magyarral, hanem az azon időtájatt hazánkban általánosan elterjedt felfogás szerint egy általános ősnyelvnek divatát véve föl kiindulási pontúl, mindazon nyelvek szavaival egyezteteti, melyekről imént mondtam, hogy a tárgyalt hitregészeti részletek jelentésének kitudása végett vizsgálatait azokra is kiterjesztette. Az összehasonlító nyelvészet mai állása szempontjából igen is férhet szó ez eljáráshoz;—de ne feledjük, hogy nemcsak a multban voltak, hanem még napjainkban is találkozunk, kellő készségű s tehetségű összehasonlító nyelvészek, a kik egy ily történelmi kort haladó időben létezett közös ősnyelvnek földrészünkön létezését hiszik s azt is megengedik, hogy abból többet-kevesebbet mindegyik csak úgy merített, a mint merít napjainkban egyik nép a másiknak nyelvkincséből szavakat, s az észjárás következtében alakokat is; e részben egy nagy hírű finn nyelvész Kellgrén tekintélyére hivatkozik (312. l.) a kinek tekintve az ő európai hírnevét, tekintélyét, valóban nem lehet kicsinylenünk.

A kiknek fennebbi értekezésemben pogány isteneit és ünnepi szertartásait ismertetém, a mordva népet nemzetünkkel rokon népnek tudja ugyan (XLVII. és 378. l.), de őket csak alkalmasszerűleg annak valószínűsége felmutatására idézi, hogy a leölt ellenségek koponyái magok előtt hordozása, valamint ezeknél s a régi germánoknál, úgy pogány őseinknél is divatban lehetett, mint eléggé ismeretes, hogy Júlián szerzetesnek a Vatikánban fölfedezett s Nagy-Magyarországról szóló jelentésében a mordvák e vad szokásáról említés van téve; e szokás abban találja magyarázatát, hogy, mint a Lehel és Bulcsu kivégeztetéséről szóló hagyományból eléggé ismeretes, pogány őseink, és a velök közelrokon népek azon nézetnek hódoltak, hogy az általok ez életben leölt ellenek őket a más világon mint urokat fogják szolgálni.

Emlékezik még mindjárt a Bevezetésben a LV. lapon s majd utóbb a 467. és köv. lapokon a kozárokról és bolgárokról mint tudvalevőképen rokon és szövetséges magyar népágakról,

de hogy a kazar- és bolgár népszövétségeken a mordvákat és cseremiszeket is befoglaltatóknak tudná, a mint ez a szerző által is jól ismert európai hírű finn tudós Castrén M. óta általánosan el van fogadva, nemcsak, hanem kiválólag bolgár népeknek éppen ők tartatnak, nem tűnik ki művéből. A dolognak nem hiányzik a maga fontossága, mert mielőtt még a legújabb események a dunai bolgárokat önálló uralkodó nemzetté emelték volna, a bűvárlatok ez irányban is megindultak már, s az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy mind ezek, mind az őshazában visszamaradt bolgárok a magyarokhoz közelrokon nép voltak ugyan, de nyelvökre nézve nem magyarok, hanem mordvák (moksaiak, boksaiak) és cseremiszek (marjaiak) vagy a mint régebben hívják vala őket, burtászok voltak. *) Csak így lesz előttünk világos Julián barát értesítése, hogy Nagy-Bolgárországban már sikerült találniok egy Nagy-Magyarországból (Baskardiából) oda szakadt, s ott férjünl levő magyar asszonyt, a ki is útba tudta őket igazítani a keresett magyar néphez, mely oda már csak két napi járásnyira volt; mert ha egy pillanatot vetünk a térképre, legott meggyőződünk,

*) Ezt tudni éppen nem fölösleges, mert hiszen általánosan tudva van, mennyi félreértésre szolgáltatott okot és alkalmat az eddigi minden szabatoságot nélkülöző elnevezések. Így midőn a Sajnovics műve megjelent s ő a magyarokat a finnekkel és lappokkal nyelvökre nézve azonosította: maga a finn elnevezés, mely alatt hazánkfiak csakis a lappokat tudták érteni, holott Sajnovics ez elnevezés alatt, jobb nem létében, valamennyi rokon népet értette, maga ez elnevezés elegendő volt arra, hogy az egész állítás képtelenségnek tartassék, arról pedig mindenki megfellebbezett, hogy a nyelvbeli rokonság még korántsem jelent egyszersmind vérszerinti atyafiságot, avagy egyiknek a másiktól való származását, még kevésbbé volt arról tudomásuk hazánkfiainak, hogy az a vastagnyakú szuomi nép (uppiniskainen), a mint magokat nevezik, a »finn« elnevezést ép oly kevésbé hajlandó elfogadni, a mint nincs oly európai nép, mely, bár a cigányt rokonfajának tudja, magát cigánynak akarná tartatni. — Annak a szabad gondolkozású francziának egész a nagy forradalomig, maga sem tudta miért, csak úgy megvolt a maga *race maudite*-ja (elátkozott faj), mint a hindu brahminnak a maga *páriája*. A mily viszonyban van a cigány, ez elátkozott faj, és a paria név e népségek nevéhez, ilyenben volt a lappoknak svéd nyelven használt »finne« neve a 9—10 külön nyelven beszélő, s ugyanannyi külön népet, hajdan megannyi hatalmas nagy nemzetet (Attilla táborát) tevő több szittya (tcúd) rokon népek nevéhez.

hogy a Feketetengeren az Uralhegység felé indulónak előbb kellett az Uralhegy nyugati oldalánál elterülő rokon népeket s közöttük Cseremisiz és Mordvaországot érinteni, semmint az Ural déli csúcsán és azon innen és túl lévő Nagy-Magyarországot; ugyane közel szomszédság és folyvást barátságos viszony teszi érthetővé az izmaclita bolgároknak a Feketetengeren át Taksony idejében a volgai bolgár földről s az ezzel határos Baskardiából való utólagos beköltözködését; de ugyanez szolgáltatja kezünkbe a kulcsát egyszersmind a fölmutattam pogány vallási magyar szokásoknak az ugyanilyen mordva, vagy ha úgy tetszik, volgai bolgár szokásokkal való feltűnő egyezésének is.

Önként fölmerül tehát itt azon kérdés: ha a »bolgár« elnevezés egyszerűen csak volgai lakost jelentve, s az azt alkotó népek többségének nem volt nemzeti neve, hogyan hívták tehát őseink e népeket? *Mordváknak* és *cseremiszeknek* semmiesetre sem hívhatták, mert ily akár személy, akár helynevek az összes magyar nyelvben nem fordulnak elő; ugyanez az eset forog fenn a *burtász* névre is. Erre nézve én csak véleményt kockáztatok, de oly véleményt, mely nézetem szerint épen nincs hijával a valószínűségnek. A névtelen jegyző ugyanis immár a honfoglalás utáni utóbevándorlások egyikéről így ír: Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi Domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuere Bila et Bocsu, quibus dux (Taksony) per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. . . .

Et eodem tempore venit quidam nobilissimus miles nomine Heten, cui etiam dux terras et alias possessiones non modicas condonavit.

E két összefüggő helye a Névtelennek a fölvetett kérdésre nevezetes fölvilágosítást szolgáltat. A másodikban említett Hetény nyilván magyar név, s egyaránt föl találjuk maig is mind személy- mind helynevekben (Komárom-, Torontál-, Somogy-, Abauj-, Baranyamegyékben); bizást föltehetjük tehát, hogy ez a Hetény nyilván magyarul beszélő népfőnök volt, mert itt világosan meg van mondva, hogy a beköltözködőt így hívták. Homályosb ennél az előbbi hely, hol a »quorum nomina«

egyaránt vonatkozhatik a beköltözködők vezéreire és magára a népre, a melynek nagy sokasága vezérletök alatt hazánkba beköltözött, s én ez utóbbi esetet tartom itt fenforgónak, mert ha a Névtelen a költözködést vezető főnökökre akarta volna érteni, igen könnyen adhatott volna más szórendet a mondatnak, úgy hogy, a »quorum nomina« előtt közvetlenül »Bila és Boksa« állott volna. Ha nézetem áll, akkor a mordvák magyar nevének nyomán vagyunk, mert akkor a »bila« annyi mint »bulár«; a »bocsu« pedig se több se kevesebb, mint a »moksa« szónak, a mint hívja magát máig a mordva nép legszámosb része, magyaros kiejtése, mely a »Boksa« és »Baksay« családnévben máig is él, de maga a »moksa« népnév is él még az ungmegyei »Mokcsa« helységnévben. Hogy a »Bocsu« a »Boksá«-val azonegy szó volt eredetileg, arra nézve elég fölemlítenem, hogy csak még a legrégibb nyelvemlékben, a Halotti beszédben is »muganek«, »nugulma« áll »magának«, »nyugalma« helyett, a mi az egész Árpádkorban így volt, mint: »Hygmugos« (1082. »Hegmogos«, 1221. »Turzol«, »Sunád« (Csanád) An. »Chupod« (Csapod) 1217. »Bulcán« 1217., »hyduspotok« 1231., Salix »Surkfiz« 1252. »Suncusar« An. »Bukon« 1276. monticulus »hulmuch« Nyelvőr VII. 218., a mint ezt Simonyi Zs. egy alaposságánál fogva kitűnő cikkben kimutatta (Nyelvőr VIII. 448.) A Boksa családnév okleveleinkben a következő alakokban fordul elő: a Zichy-féle oklevéltárban »Moxa de Luchey« 1250. »Boxsa« és »Boxa« 1300. A Radvánszky Bélaféle Magyar családi élet és háztartás a XVI. és XVII. században II. k. 70. sz. »Vékey Kata, Mokcsay Lászlóné hozománya 1609. (a tanúk között egyik Mokcsay Menyhárt a szövegben így van megnevezve, de ő magát már »Mokchy Menihárt«-nak írja; legeredetibb alakban maradt meg a »moksa« népnév egy, a magyar nemzeti muzeumi könyvtárban őrzött kéziratban, melyre engem muzeumi könyvtárór Majláth Béla ur volt szives figyelmeztetni, s melynek címe: Elenchus Capituli Scepusiensis ^{2247.}_{fol 1st.} jegy alatt, melynek 91-dik lapján a »Mokcha« családra vonatkozó iratok jegyzéke foglaltatik. Ugyancsak a család egyik tagja, Mokchay Endre szepesi püspök volt; sőt van genus Mokcsa is

Még eredetibb alakban maradt fenn e népnév a következő helyeken, u. m. a Deák Farkas-féle Gr. Wass Samu emlékezete cz. emlékbeszéd 8-dik lapján említettik mint Dobokamegye egykori főispánja »Maksai Máriaffi Antal (Ért. a Term. tud. köréből. X. k. II. sz. 1880.) ez főúr volt, a »maksai« predicatum tehát ily helységnek egykoron léteztét föltételezi, mely azonban ma már a helységnévtárban nem fordul elő ily alakban. — A Jakab Elektől való: A *pragmatica sanctio* története Erdélyben cz. értekezésben pedig említés van téve »Maksay Dávid, a kormányzó Kornis Zsigmond titkáráról; ez is tekintélyes előkelő nemes család tagja volt. (Századok, 1880. évf. IV. füzet 304. l.). Romer Fl. Tihanyi vár regestruma 1585—1590-ig III-ik közlemény (Történelmi Tár 1880. II. füzet) »Koppannak megviteliben Tihanból az kyk voltanak lovasok és gyalogok — — —«, »Baxa Máthe« és lejjebb »Baxa Ambrusné« ezek jobbágyok. — A Történelmi Tár 1880. évf. I. füzete 130. l. »onnat hogy házamhoz jöttem volna, találám Mokcsay Balázst az szerednyei Dobó uram profectusát«. (Magyar missilis levelek Báthory és Békés korához). — Vágó Fer. Magyarországi községi és körjegyzők névtára 1880. évre. N.-Várad 1880. művében előfordul Moksa Lázár pancsovai járásbeli borcsai jegyző. — Biztos kútforrásból hallám, hogy H.-M.-Vásárhelyen szintén vannak »Moksák« úgy szintén Aradmegyében »Boksák«. A honnan azt látjuk, hogy a Boksá és Moksa, Maksa név egyaránt előfordul főúri, középneemesi, polgári és jobbágyi néposztályainkban, s ime ezek a mi izmaelitáink, vagy ha úgy tetszik, mohamed vallásu bolgárainknak máig is közöttünk élő utódai. Vannak tehát kétségtelen »Moksáink« egészen úgy mint vannak; Kúnjaink, Tatárjaink, Palóczyaink, Böszörményieink, Besenyőink, Besenyeink, Kozár-aink, Zichy-ink, Marjai-aink, Irsaiak, Orbánások, Vikkaiak, Turaiak, Szatmáriak, Somogyiak, Tarjányiak, Vadaik sat. kétségtelen maradékai azon népeknek, melyekkel elcink az őshazában együtt éltek. A nagyváradi regestrumban előjön még a »Tobol« családnév is, helynevek között pedig a »Bustyaháza«, a jeges tenger szélén pedig máig is van »Pusztaszerszk«. A mi a magyarban »m« helyett »b«-nek állását illeti, ismeretes a nyelvészek előtt az »m«-nek »b«-vel való gyakori cserélkezése, p. o. »bubus« és »mumus« szóban, mely mindkét

alakjában él a magyar nép ajkán. — A mi a mordvák »erza« és »terjuchán« nevű felekezéseit illeti, ezek közül az »erzát« Kállay Istvánnal (Uj magyar Muzeum. I. foly. II köt. (DLXVII.) A kozárok urodalmáról) az »Irsák« vagy »irsaiak«, a terjuchán-t pedig a »Tarjány« magyar helységnevekben gyanítom rejleni.

Hunfalvy Pál *Magyar ethnográfiájá*-ban (337. l.) bár a László és Kálmán idejebeli mohamedán vagy izmaelita magyarokat részint bolgárok-, részint kozároknak, s az arab Jakut tudósítása folytán baskiroknak tartja, a most említett utóbeköltözködések, a névtelen jegyzővel, ki azokat Taksony idejében történeteknek tudja, ellent tartva, azokat a déli Dunántúlról szent István után azon időtájban véli történeteknek, midőn a görög császárok a bolgár hatalmat megtörték volt; nézetének bizonyítékául telepedésök helyének a német Ofen-nek megfelelő Pest nevét hozván föl, mely szláv szó levén, szerinte világos, hogy a bolgárok szlávnyelvűek voltak. Én e véleményben a t. szerző urral nem osztozhatom, ugyanis fennebb látók, hogy Hetény nyilván magyar szó, a számos »Hetény« személy- és helységnevek pedig világosan mutatják, hogy e nevek keletkezésének oka és eredete egészen olyan, mint fennebb a Kozárok, Törökök, Kunok, Bessenyőkről stb. említettem, a mi nyilván arra mutat, hogy nyelvök tisztán magyar, nem pedig szláv volt, következőleg Dunai Bolgárországból nem jöhettek, maga a »pest« szó pedig, tudva azt, hogy különösen Erdélyben a székelység között van nagyon elterjedve és közhasználatban, kölcsönvét ugyan a szlávból, de a honfoglalást megelőző időkből, mikor még Erdélyben a szláv nyelv volt a közdivatú, mint ezt épen Hunfalvy úr mutatta ki. De nem csak »Hetény« magyar szó, hanem mind a »Bila« = bolgár, mind a »Boksu«, mely, mint kimutattam, semmi egyéb, mint »Moksa«. Továbbá a Névtelen idézett helyéből nem az tűnik ki, hogy »Pest«-nek ők adták e nevet, hanem hogy a már meg volt Pestet nyerték telepedési helyül.

Egyébiránt ha a dolog úgy van is, mint Hunfalvy állítja, az a dolog lényegén: az én abbeli állításomon, hogy a hazánkbeli számos Moksa, Boksa, Irsa család- és helynevekből következtetve, őseink a mordva népet e neveken ismerték, mit sem

változtat, mert a mint Hunfalvy maga is így látja, az imént említett utóbeköltözést előzőleg számos kozár és bolgár izmaelíták jöttek be az új hazába, s telepedtek le honfoglaló őseinkkel, a kiktől a »moksza« és »irsa« család- és helynevek csak úgy származhattak, mint a most említett Hetény vezetése alatti bolgároktól.

* * *

A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai című értekezésemben, melynek e munkálatom csak folytatását képezi, a magyar ősvallás főistenének a hegyaljai szőlőeladási oklevelek alapján »Ukkont« állítám; ennek ellenében legujabban két oldalról támasztottak ellenvetést; az elsón, a Révész Imréén, mely az »Ukkon pohara« kifejezést a »poculum usucapionis«-ból lett összehúzásnak tartja, a melynek további példái még nálunk a Sedria, judlium, incattus stb. (Ellenőr 1877. 89. sz.) nagyon is meglátszott a finn rokonságtól minden áron szabadulni vágyás; ehhez, mint ma már teljesen tarthatatlan nézethez, felesleges minden további hozzászólás. Nyomósabb a második, melyet ugyancsak Révész Imre a »Figyelmező« 1878. febr. és márcziusi füzetének 118—120 lapjain két, Nagy Ignác tályai református lelkész által hozzá beküldött ugyancsak tályai egyik 1555-ből, a másik 1668-ból való oklevél alapján támasztott, melyekben világosan *Urkom* és *Urkő-pohár* olvasható, s minthogy ez más egyenlő tartalmu oklevelekben »bizonyospohár« és »tudománypohár« »áldomáspohár,« »kötő-pohár« alakban is előjön, mint ez Deák Farkasnak egy az »Ellenőr« 1877. évfolyama 95-ik számában »Adalékok az Ukkon poharához« cím alatt megjelent cikkében, Rimaszombat városa levéltárából közölt 1625-től 1700-ig terjedő több ily eladási okiratból bizonyos, más részről a Történelmi Tár« 1878-diki évfolyama 657—661. lapjain Nagy Gyula is egy az országos levéltárban lévő 1581-ből kelt ítéletből új adatot közöl, melyben e hely fordul elő: »és Kelemen Imre kérésére én mutattam fel az »Urkonpohárt«: mindez okoknál fogva az »Ukkon«, vagyis helyesebben »Urkonpoharat« még sem akarja a finn atyafiaknak sem nyújtani, sem tőlök elfogadni, mert a

német sógoroknak vagyunk kénytelenek azt mint igaz jószágot visszaadni, — az urkon = »Urkund«.

Midőn ennek ellenében Hunfalvy Pál »Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke« (Akad. Értek. I. oszt. VIII., VI. sz.) azt hozta föl, hogy e kifejezés »Ukkon és Ukon pohara« tizenötször, ellenben az »Wrkon« eddigelé csak háromszor mutatkozott, voltak, a kik ez okoskodásban megütköztek, különösnek találván, hogy az okiratokat, melyekben találtatik, mintegy meg akarja szavaztatni. De ebben valóban semmi különös nincs, mert e számbeli összehasonlítás csak annyit jelent, hogy a kifejezést a magyar nép jóval nagyobb része »Ukkon poharának« tudta, de időjárástól, midőn annak kihalt nem annyira jelentése, mert hiszen mindig nagy gondosan kiteszik, hogy »őseik régi élő szokását« követik, melynek adás-vevéskor elmaradni nem volt szabad, ezek az ősök pedig nem voltak se németek, se szászok, — de igenis kihalt a szavak ösvallási jelentése: a magyar nép egy részénél maga a kifejezés is kezdett hibásan ejtetni, a mint ennek lehetőségét Hunfalvy Pál példákkal is kimutatta.

Én ehhez nem találom fölöslegesnek megjegyezni még azt, hogy névi összetételeinkben a szavak eredetileg csakis vagy fő- és melléknévi, vagy birtokviszonyban állottak, s az utóbbinak esetei akkor forogtak fenn, midőn egyik szó a másiknak vagy valósággal birtokát vagy alkatának részét képezte. Mindkét összetételi mód szükségképen föltételezi azt, hogy az összetétel mindkét szava nyelvünkben értelemmel bíró szó legyen; ugyanis sem a régibb magyar nyelv, sem a mai népnyelv teljességgel nem ismer oly összetételt, melynek akár első, akár második, szava értelemmel nem bíró idegen szó volna, s ez annyira megy, hogy még a merőben idegen szavakban is értelmet keres, péld. armer Reisender = almarázó; Belgiojoso = Belga Józsi; investigator = vesztegátor stb., már pedig a magyar nyelv »urkon« szót soha sem ismert.

Nem fölösleges itt megemlíteni azt is, hogy a hol birtokviszonyi összetételekben a harmadik személyragot rendszerint kitéve találjuk, ott el lehetünk rá készülve, hogy mindig vagy valóságos tudva lévő, vagy erkölcsi személy birtokviszonyáról van szó. A kérdésben lévő kifejezést pedig egyaránt találjuk

»Ukkon poharának«, »Ukkon-pohárnak«, végre háromszor »Urkon-pohárnak« is írva, világos jeléül annak, hogy eredetileg a pogány korban, mikor még tudták mit jelent, »Ukkon pohara« volt, a keresztyén vallás elterjedtével, midőn a nép már nem tudta, ki volt az az »Ukkon«, nem tekinteték már személynévnek, s az »Ukkon poharából« »Ukonpohár« lett, végre maga a szó is kezdett romlani, s hibásan ejtetni, s úgy támadott az »Urkon-pohár;« tudjuk azt is, mennyire szeret kivált a féltudós népfia etymologizálni.

Hol is szedték volna föl őseink? a törvénykezés nyelve igen is a latin volt, de német soha sem, már pedig arra, hogy egy német szó fölkap hasson és mint emlékezetet haladó időkből való népszerű jogi intézmény tartsa fenn magát azon tisztán nemzeties korszakban, arra nem kevesb kívántatott volna, mint az, hogy a szó nagyon mindennapi használatú s ország-szerte értett kifejezés lett legyen, de ilyesminek csak lehetőségét is képtelenség elképzelni. Hisz' egész a szatmári békekötésig, még csak a labancz főurak is, nem hogy a kuruczok képtelenek voltak még csak az általok jól ismert, s náluk mindennapi szóbeszéd tárgyát képező osztrák hadvezérek neveit is nem hogy kimondani, hanem még csak leírni se tudták; hogyan fogadtak volna tehát el az adásvevés megerősítésének jelképeül szolgáló »áldomás« kifejezésére egy idegen szót, melyet teljességgel nem értettek, mivel hogy közöttök soha sem élt; hogyan mondhatták volna akkor jó lékekkel a jogi intézményt képező szokást »őseik régi élő szokásának?« Mélyebb oka és jelentése van e szokásnak, — az valóban az emberek jámbor jóhiszeműségére s igazmondóságára felügyelő ősi főisten, az »Ukkon« tisztelete volt, s főleg abban állott, hogy azt minden cselekedeteket tudónak, látónak tudták, a ki különösen az emberek jóhiszeműségére, jámborságára, igazmondóságára ügyel, s az ez ellen vétő bűnösöket szigorúan meg szokta büntetni, mire nézve minden ünnepélyesb cselekvényeikben annak tárgyát egyenesen neki, a főistennek mutatták be; nagy eseményeknél nagyszerű fényes, kisebb cselekményeknél csekélyebb áldozatok kíséretében; ott az »áldomás« a »victima benedictionis«-t lovak, ökrök stb. fölál dozása s fölmutatása, itt egyszerűen a külön e célra szolgáló »áldomás pohará«-ba töltött bor megáldása s

közös kézüil való elfogyasztása képezvén. — Így volt ez hajdan ősidőkben, sőt így van még ma is valamennyi nem keresztyén mind finn-ugor, mind török-tatár népeknél, s még ha nem volna is e részben napfényűnél világosb történelmi bizonyítékaink, még akkor is egészen logikai volna e következtetés, hogy őseinknél sem lehetett az máskép.*)

Nem hangsúlyozhatom itt eléggé, hogy a hol régi történelmi s más kútfőinkben kivált hazai íróink valamely ősi szokást tisztán ilyennek tudnak, s ezt mintegy az utókor tudatának is átadni s megőrizni akarják, a milyenek: az »Ukkon pohara«, mely »őseink régi élő szokásának« hangsúlyozva mondatik; — a »tüzes vas és víz próbája«, melyet az 1555-ben Martinuzzi költségén először megjelent váradi regestrum még az őshazából hozottnak tud; a »Koleda«, melyet Galeotti pogánykori eredetűnek mond; a »földeskü« melyet a corpus juris »seria et terribilis juramenti forma iam ab olim (pogánykorban) in Regno Hungariae adinventata et observata«-nak állit; Kriza J. *Vadrózsái*-ban a »Regesek dala«, melynek ezen verse »régí törvény, nagy rőt ökör« szintén pogánykori eredetre mutat; — Gaal György népmese-gyűjteményében a II. XXII. »A szalmakirály« című, tisztán ősi pogány vallási mese, melynek következő helye e mese nagy régiségét igazolja: »A midőn a városból kiért volna (Péter három testvér közt a legkisebbik), nem messze egy kápolnát tanált; azon a helyen három társzekér pénzzel göböllyöket vett s az »ó-törvény szerint« megégette áldozatul — — — s maga utnak eredt«, s mely minden torzitása mellett is tudja még, hogy őseink »ó törvény szerint« így áldoztak: vajmi rosszul állhat nekünk utódoknak, kik ezen íróknál 4—5 századdal

*) A török-tatár népek az esküt maig »icski«-nek = ivásnak nevezik, a mivel a magyar »eskü« szó nyilván egy; — ennek további megértésére tudnunk kell, hogy az »eskü« ősidőkben mult avagy jövőre kiterjedő ünnepélyes nyilatkozatot, vagyis vallástételt jelentett; innen régibb jogéletünkben a jószágátruházásoknak »örökbevallás« neve és a vele járó ősi szertartások, úgy hogy nem a magyar kifejezés van a latin »fassio perennis«-ból lefordítva, hanem az ősmagyar kifejezés latinra, a mivel szépen egyezik azon körülmény, hogy a »religio« elnevezésére a »vallás« szót használjuk, mely szintén nem a latin »confessio« fordítása, mert a reformationál nyilván régibb eredetű.

későbbben élünk, s nem tudhatjuk a dolgot oly jól, mint ők, ezeknek állításaiban kételkedni, velök ellent tartani akarni.

No de adjuk föl az »Ukkon pohara« kifejezést; a lényeg akkor is megmarad, akkor sem válik német jogi intézménynyé, a minek azt magok a németek sem követelik, hanem megmarad az őspogány magyar vallásban gyökerező magyar jogi intézménynek. És itt a nagytudományú, nemzetét hazafiasan szerető, de épen nem elfogult szerzőt, Ipolyinkat szólaltatom meg, előadván rövideden e téren való tanulmányai, buvárlatai eredményét egy oly időből, mikor még a szóban lévő »Ukkon pohara«-féle kifejezés fölfedezve sem volt, ha semmi egyébért nem, már csak azért is, hogy az ellenfél meggyőződjék, hogy e tárgyban a buvárlatok nem tizenkét, hanem harmincz év óta folynak.

Az »Ukkon poharát« szerzőnk ezelőtt harmincz évvel nem ismerte, a minthogy nem ismerhette, mert a hegyaljai szőlő-eladási okiratokat, melyek az »Ukkon pohara« emlékezetét megőrizték, Hunfalvy Pál csak 1868. évben ismertette a *Nyelvtudományi Közlem.* VIII. 3. füzetében, tehát szerzőnk *Magyar Mythológiá*-ja megjelenté után 14 év múlva; hanem annál jobban ismerte a dolog lényegét s az »áldomás pohárban« annak nevét is, mert hisz az »Ukkon pohara« és »áldomás-pohár« egyszerűen csak synonymák; — a mit erre nézve műve 529-ik lapján az »Áldomást« tárgyalva elmond, oly alapossággal [van megírva s az igazsággal annyira egyezik, hogy nincs azzal semmi nagyítás mondva, ha azt állitom, hogy legnagyobb részét azon igazságoknak, melyeket az »Ukkon pohara« körüli viták napfényre hoztak, mind ismerte, a mi művének alább következő helyéből verőfényyszerű világosságban ki fog tűnni. Ugyanis így szól:

»Összeállitom egyszerűen az erre szóló adatokat. Anonymnál birjuk már világosan a nevezetes »áldomás« név föl-említéseit annak egyenes használatával (16.) *More paganismo occiso equo pinguissimo magnum »áldomás« fecerunt.* (22.) *more paganismo fecerunt »áldomás«* (13.) *diis immortalibus magnas »victimas« fecerunt et »convivia« per quatuor dies celebraverunt*, midőn Ungnál az új houbá betérnek; hasonlóan az ország teljes meghódításakor (43.) *fecerunt »convivium magnum« et »epulabantur« quotidie splendide.* Árpád fiá-

nak Zoltánnak születésekor (50.) faciebant »convivia« magna stb. — — —

Emléke fenforog még a dézsi áldozatnál is, mint a magyar historiás ének átláttatja. Istent ők ott imádnak, háromszor Deust kiáltának. Tőlök maradott nekünk a szokásunk, hogy mikoron árt mi szakasztunk, Deust Deust ott kiáltunk, bizonyságul, hogy megárultunk — — — itt csupán az emlékezetre utalok, mely benne nyilván az »áldomásra« szól, a fennlétező szokást innét mintegy a Magyarország megvételéről regés tudat által véleményezve. Jogrégiségeink is világosan s folytonosan említik. Verbőczinél (tripart. 3. 34.) »fur si dixerit in foro libero et communi vel alibi equum emisse et evictorem non potuerit statuere, neque hospitem, vel alium quempiam, qui *mercipotum*, hoc est victimam *emtionis* et *venditionis* more solito benedixisset, producere, patibulo reus erit« ez adat annál nevezeteseb, mert, mint látni, a szokás különösen a lónál tartá fenn magát, mint a pogány áldozat és áldomás kitünő tárgyánál. — — —

A lóeladásoknál szokásos ily áldomásbeli tanuról való nyom forog fenn a váradi regestrum itéletében is (168.) Discilon de villa Borici impeciit Glatillum cocum regis de villa Susa de equi sui eladás — — — qui cum negaret se esse venditorem illius equi, praefatus Discilon adduxit Mosen, ut *fidei jussorem* adversarii sui stb. Világosabban van még e szokás fölemlítve egy szőlőeladási okirathban (1424. cod. dipl. 10., 6., 628.) huic autem venditioni seu *victimae bibitionis* (áldomás) interfuerunt probi viri, videlicet Johannes, később Erdélyben már elvegyítve jóelőanémét »*minne*,« »*St. Johannistrank*,« »*Sz. János pohara*« szintén egykori pogány libátói emlékekkel elvegyülő szokás és névvel (Grimm 53.); mi már különösen a szászok szokása nyomán történhetett, mint az 1545. tordai gyűlés rendeletében említettetik (Deserici viae et maj. 6., 160.) in *emtionibus* equorum, boum et aliarum quarumcumque rerum is modus observari debet, ut si quis in foro vel alio aliquo loco et tempore cesserit aliquid, emptor ille coram probis et honestis illius civitatis vel villae hominibus, ubi *emprio* facta est, poculum S. Johannis, quod lingua vernacula »áldomás« vocare consueverunt, in signum justae *emtionis* dare debeat, si qua vero contro-

versia emptori de rebus emptis contigerit, veram emptionem testimonio illorum hominum, qui poculo S. Johannis interfuerunt, verificare debeat. A régi, vallásiilag szentelt tény tehát még ebben is folytonos jogszokásban és rendőri intézménykép marad fenn, míg utóbb ekkép is kimulva, csupán a népszokásban dívik még s e szerint máig az »áldomás« (l. tájszót.) valamely munka végével, úgy adás-vevés alkalmával köszöngető iddogálás — — — — — ellenben a hazánkbeli idegen német és szláv népeknél ismét »áldomás« szavunk ismeretes és egészen meghonosulva ment át a szláv »oldomás«-ban, hasonlóan a »tátos«-hoz, boszorkány s többihez. Szintazonképen az *áldomási* szokásra mutat a *koronázási ökörsütés* is, minél szintén az illető részlet *a király asztalára jö* — — — — — népünknel tudomásomra máig is minden kevésbé ünnepélyes alkalomkor is a pohár borral megkinált, mielőtt azt kiüríti, nem mulasztja el előbb az éltető, áldó kívánszólásokat elmondani az illetőkre.«

Ez idézethez önként csatlakozik az, mit szerzőnk műve 467. és következő lapjain a pogány székeleyeknél egykoron élt »rabonbáni intézményről« előad:

»Egy ily őshun-magyar papbirói főhivatalnak a »Kádár«-ban való keresését teljesen igazolná a pogány székelv krónikai hagyomány (Szék. nemz. const. 276.) a *Rabonbánról*. E szerint az attilai székelv maradékszékelyek bizonyos theokratiai kormánysszerkezettel birtak volna, szabadon választott s rabonbánoknak nevezett vallási és polgári főnökök által kormányoztatván. Jogukban állott a nemzetet gyűlésre hívni Bondavárra, hol székeltek, mely alkalommal tartották a nemzet *áldozó poharával* áldozataikat s áldomásaikat, törvényeket hoztak, tehát határoztak, a bűnösöket megbüntették (Szék. pog. krón. 276.) — — — — —

Ezen theokratiai és vallási rabonbáni szerkezet bizonyos fokozatok szerint a *fő, igazgató, nagyobb és kisebb rabonbánok, horkázok és gyulák* hivatalaiból állott volna. — — —

Az utolsó rabonbánok a Sándorok voltak, kiknél még ezen krónikai adatiratok és az »áldozó pohár« is fenmaradt volna. Szabó Elek (tájszót. 174.) erre vonatkozva így tudósít »Felső-Csernáton felett a csonka vár az erdőn *Ika* várának

neveztetik; a patak is alatta *Ikának*; beszélük, hogy azon Ika-várát Ika rabonbán birván, a mező szélén öletett meg, (az áldozó kelyhért való vitában.) «Nem fölösleges itt megemlíteni, hogy ősnyelvünkben az ik, egy = »szentet« jelentett, innen az »egyház« szó.

Ipolyi műve itt idézett helyeiből a következő mozzanatok igénylik figyelmünket. Műve írásakor már egészen tisztában volt az iránt, hogy az őspogány vallásban minden nevezeteseb események áldozatokkal ünnepeltettek meg; tudta azt is, hogy az áldozatok két részből állottak, u. m. könyörgésekből és a sajátképen való »áldomásból,« vagyis az isteneknek áldozandó állat, u. m. ló, ökör, juh, apró marha stb. leölése-, kazánokba rakása-, megfőzése-, szétosztása-, s elköltéséből, végre az egésznek a hozzá a főpapi tisztet végző fejedelmi személy által elmondott áldomási szavak kíséretében az istenségeknek a szó szoros értelmében fölemeléssel való bemutatásából és az áldozatra való meghívásokból állottak. Így ment végbe az isteni tisztelet az ünnepélyes nagy áldozatokon, melyeket szerzőnk műve 529-ik l. elsorol; de a mint az életben történni szokott, nem hiányoztak ősainknél is bőven oly alkalmak, a hol nem az egész nemzetet avagy nemzetséget, még csak nem is az együtt lakók legnagyobb részét, hanem csak is egyeseket illető ügyletekről, cselekvényekről, szerződésekről, adás-vevésekről stb. volt szó. Ilyenkor ünnepélyes áldozatok nem voltak, hanem a szerződő felek bizonyos számú jó embereiket meghívták tanúknak, a tetthelyen az »áldomás poharat« előhozatták, borral megtöltötték (victima emptionis et venditionis) az istennek fölmutatták, s bizonyos e célra szokásos, s mindenki által jól ismert jókívánó imádság elmondása után kiürítették, vagy is, mint még ma is mondjuk: »megitták az »áldomását,« itt a feláldozandó dolog a »bor« volt. Ezeket aztán népiünk egészen úgy, mint más rokon népek is, »Ukkon poharának« nevezték, — mert valóban az volt.

Sajátságosképen az ily kisebb ünnepélyességű, de az adásvevés megtörténtének jogi bizonyítékául szolgáló egyszerű áldomásoknak emléke leginkább a szőlő eladásoknál és ló eladásoknál szokásos áldomásokban maradt fenn. Fentebb láttuk, hogy szerzőnk mind a kettőt jól ismeri, ugyanis világosan meg-

említ 1424. évből a cod. dipl. 10. 6. 628. után egy ily szőlő-eladási okiratot, valamint a Verbőczy hármass könyve (3. 34.) nevezetes helyét is a ló eladásoknál dívó áldomás megáldójáról; a fölfedezés érdeme tehát mint legelső, határozottan az övé. A magyarázat pedig, melylyel e kisebbszerű áldomáspoharak divatát eme nagyból, melynek emlékét nálunk ma már csak is a koronázási ökörsütés őrzi még, — ezelőtt 30 évvel leszár-masztatta, Hunfalvynak fentebb említettem dolgozatait kivéve, — több, jobb, különb, mint mindaz, a mit azóta mások a rendelkezésükre álló hasonlíthatatlanul több segédeszközökkel is meg tudtak látni.

A mit a rabonbánok- és áldozataikról szólva, a szék. pog. krónika után említ, hogy a »nemzet áldomáspohara« a rabonbánnál állott, s oly nagy szentségnek tartatott, hogy az utolsó rabonbánok ennek birtoka tisztességéért egymással véres harczot vívtak, mely Ika rabonbánnak életébe került, azt az újabb bűvárlatok igazolták, a mennyiben a szőlőeladási okiratok az »Ukkon pohara felhozataláról« is világosan emlékeznek, világos jeléül annak, hogy régenten ily »áldomáspohár« minden községben, testületekben kellett hogy volt légyen. Tudja szerzőnk azt is, hogy ezen eredetileg pogány vallási szertartás, később jogi szokás, a magyar néptől ment át más hazánkbeli idegen ajkú népekhez, különösen szlávok, oláhok, és erdélyi szászokhoz, és nem viszont; a magyar jogi szokást a szászok is teljes ép-ségben megőrizték, csak is a Johannis trunk nevet adván neki a magok nyelvén.

Ugyancsak szerzőnk volt az, ki az »áldomás« szónak eredeti »sacrificium« és »benedictio« értelmét az általa hivatolt nyelv-emlékek világánál kimutatta (523. l.), a mint erre Hunfalvy P. is hivatkozik: »Ukkon pohár« című művének 20-ik l. (Ért. az Akad. I. osz. köréből VIII. VI.)

A mivel ma többet tudunk, egyszerűen csak az elnevezésekre u. m. »Ukkon pohara;« »Urkon pohár« (ezt bizonyosan a dolog mivolta, lényege feledtével valami tudákos ember csinálhatta, a ki németül is tudott, a milyen vidéki jegyzőink között elég akad); »áldomás-pohár;« »tudomány-pohár;« »bizonyosság-pohár;« »boráldó« szorítkozik, melyek az azóta fölfedezett, ma már elég számos eladási oklevelekből, melyek a

dolog lényegére, a szokás kizárólag ősrégi magyar eredetére nézve, egymással teljesen egyező bizonytságot tesznek, merítették. A dolog lényegén tehát épen semmit sem változtatnak, a mi eléggé kitetszik onnan, hogy szerzőnk az áldomás-ivás eredetét, nivoltát, történetét, már ezelőtt 30 évvel, a lehető alaposzággal megírta, megfejtette, kimutatván, hogy az eredetileg őspogány vallási magyar áldozati szertartás volt, utóbb elengedhetlen jogi szokássá, rendőri intézménynyé lett, míg a mai stereotyp »áldomás iddogálás« a régi nagyszerűségnek csak halvány elmosódott képét mutatja, — kimutatván, hogy ezt koránt sem mi vettük, a minthogy nem is vehettük a németektől, hanem igen is a hazánkbeli népek: szlávok, oláhok s különösen az erdélyi szászok, mi tőlünk.

Sajnos, hogy Révész Imre, szerzőnk művének e nagybecsű, mert nagy alaposzágu részét nem ismerte, mert ha ismeri vala, bizonyosan nem igyekezett volna a teknőből a mosdóvízzel a gyermekeket is kiönteni. Révész Imre úr összes fölszólalásai csak is a névre, az »Ukkon-pohára«-ra vonatkozhatnak, de a dolog lényegét legtávolabbról sem érintik, a nevet bátran odaengedhetjük akár a finneknek, akár a németeknek, a lényeg, az egész a pogánykori áldozatokig »magnum áldomás«-okig fölmenő s tisztán azokban gyökerező őseredeti »áldomás-ivás«, megmarad örökre kizárólag ősmagyar s a szerzőnk vázolta alakjában csak is a rokon népekkel közös ősrégi magyar jogi szokásnak, s ily alakjában, jobb tudomásunk ellenére, nem engedhetjük azt de senkinek. Odaengedni egyértelmű volna őskori történelmünk szántsándékos, készakarva való meghamisításával, megtagadásával. Nem engedhetjük oda már csak azért sem, mert ha ezt megtagadjuk, meg kell tagadnunk a Székely Krónika rabonbán áldomás-poharát is, holott az »Ukkon pohara« és ez egészen úgy egyeznek, mint a székely és dunántúli magyar »regesek dala.«

Bár szerzőnk felfogása a pogány magyarok főistenét illetőleg attól, melyet a finn, ugor népek hitregészetéből alkotunk magunknak, meglehetősen különbözik: kiindulási pontjához híven ő is egy főistent föltételez, de tárgyilagos akarván maradni, szigorúan úgy festi, mint a milyennek festeni a rendelkezésére lévő népies töredékek világánál jogosítva érezte

magát, t. i. ősz szakálú öregnek, s ily alakban néha az emberek közt meg is jelenőnek tudja; nevei között a »nagyistent;« a Kresznericsnél található »él még a régi isten;« a népies »istenke« elnevezéseket is föltaláljuk; nem ismeretlen előtte a Dunántúl dívó »öreg isten« elnevezés sem. — A főistent ő is nyíllal és karddal fegyverzettnek, sőt e fegyvereit néha rosszakaratú emberek gonosztettei büntetésére használnak is tudja, vagy is egészen olyanak, a milyenek ábrázoltatik Ukkó a főisten a Kalevalában, melynek 33. 264. és a Kanteletár 3. 22. olvasható részleteit idézi is, hol az Ilmarinen bájos felesége az őt bűvöléssel fenevadak által szétmarczangoltató Kullervo ellen Ukkonhoz, a főistenhez kiált, ennek a gonosz szolga elleni bosszúállását kérve.

Az én fölfogásom, melyet a *Finn költészetről, tekintettel az ősmagyar költészetre* és a szóban lévő értekezésemben adtam, ettől lényegében mit sem, csakis annyiban különbözik, hogy én őt távol az emberiségtől, magasan a hetedik égben lakozónak, neveit »Ukkonnak« és »öreg istennek,« »nagyistennek,« de egyszersmind olyanak állítám, a ki az emberiséggel nem érintkezett, nem csak, de sőt jaj lett volna annak, a kit az öreg isten meglátogat, mert e látogatás egyértelmű volna a teljes megsemmisítésével annak, a kit meglátogat, mert csak azokat látogatja meg, a kiket meg akar büntetni.

Tekintve a kort, melyben művét ezelőtt 30 évvel írta midőn még hazánkiai műveltebb része a valóban levegőből kapott, mert minden alap nélkül szükölködő, de írók és költők által az olvasó közönség előtt folyvást dédelgetett Zend parti és ősmagyar vallás azonosságában, avagy legalább szoros rokonságában s ebből kifolyólag a nagyon is kétes értékű »ármány« szót minduntalan fitogtatva, az ő perzsa mythosz »jó és rossz elvében,« »Ormuzd és Arimánban« vélték az ősmagyar vallás egyedül biztos alapját föltalálni, s ehhez nem kevesebbé makacsul ragaszkodnak vala, akár a mostani, minden áron »rómaiak« lenni akaró maradékai a dunai bolgár-mordva népnek, oláh rokonaink az őket oly huzamos időn át bódulatban tartó káprázathoz: egyaránt bámulatra méltó szerzőnknek akár bátorsága, melylyel az oly hosszú időközön át tartott előítéletét meg merte támadni közönségünknek, akár azon nagy-

szerű tudományos készültségen nyugvó szigorú bírálatú éles ész és biztosság, melylyel e nagy képtelenség tarthatatlanságát a 24—27. ll. kimutatta, előadván, hogy »a dualismus azon értelemben, mint a »jó« és »rossz« elve — — — minden ősvallási mythosi tanokban előjő, különböző rendszereik, vagy a róluk való adatokhoz képest többé vagy kevesbbé kiképezve és különös jó istenség, jó és rossz szellemek, felsőbb lények, istenségek képében személyesítve; de egyaránt bármily erős színekkel festi olykor a mythos ez eszmét az ellentétezés kiemeléséül, mégis az ezt tárgyazó hitregék, az utóbbi rossz szellemek genesise, hatalma, befolyása és cselekvések köréről való tanakban, őket mindenkor azon jó, intéző, legfőbb lény istenségnek alárendelik. Csupán a perzsa mythos volt eddig, melyben ezen ellentétezés a világ végezetét mintegy eszközlőleg egyenjogúnak tartatott!«

Történeti kútfőinknek a magyar őspogány vallás isteneiről szóló adatait tárgyalta közben éles és bírálatos esze a használhatót, elfogadhatót, mint látók, ott is egész biztosan kisejti, a hol az úgyszólván a fölismerhetetlenségig el volt rejtve, — s ezzel csakis teljes összhangzásban van azon eljárása, a mint a bennök találtató hasznavehetetlen szóhalmazt, a milyenek vehetők például úgyan ő nekik a »dii scythici, scythica numina, dii patrii: Mars, Hercules, Damasekról nagy általánossággban szóló s épen azért semmit sem mondó, classicitást affectáló ujságolásaik; — hasonlóan az építéshez, ki, midőn épület rakásához akar fogni, legelőször is minden fölösleges lomot, törmeléket eltakarít, s csak azután lát munkához; kellő értékökre szállítja le, kimutatván, hogy e classicitásra való törekvésekkel sokszor semmit sem mondtak, máskor meg, mint Bonfin, ennek a történeti igazságot is föláldozták, de sőt lehetetlenséget kísérlettek meg, mert bár valamennyi ősvallás főleg elemek tisztelete lévén, ha találkozási pontok voltak is közöttök: az egyszerű egyeztetése a megfelelő isteni egyedeknek a nekik tulajdonított isteni attributumok különbözőzései miatt egyszerűen lehetetlenség volt.

A magyar ősvallásnak egy kizárólag nemzeti saját védő, óvó, pártfogoló istenségről való hitét mind a nemzetünk eredetét és őshonát tárgyazó mondanak, mind a »magyarok istene«

féle kifejezés alapján kellőleg hangsúlyozza ugyan, de hogy külön istenség volt-e ez a főistentől, azt mind annak ellenére is, hogy a magyar ősvallást nem tartja monotheismusnak, megoldatlan hagyja; ugyanis így szól: »Nehezebb meghatározni, vajjon a még ma közösen ismeretes és dívó »magyarok istene« v. »magyar isten« volt-e ezen nemzeti istenség nevezete?» (16. l.) Én fentebb említett két értékezésemben szemem előtt tartva azt, hogy az eddig ismeretes összes altáji mythoszokban a főisten az emberiség sorsát közvetlenül soha sem intézi, hanem mindig az alsóbb, vagy a mint őseink nevezhették őket, a »kis istenek,« *) továbbá nem lévén előttem ismeretlen népünknek a mordvákka közös irtózása sem a »főisten,« »nagy isten,« »öreg isten« látogatásától, mely mindkét adat nem csak összévág, hanem egymást mintegy kiegészíti; valamint az sem, hogy az altáji népeknél majd soha sem hiányzott, sőt a legtöbbnél maig is tudva van a nemzeti istenek nevezete, a milyen volt a voguloknál a »Numi Tarom kis fíja« (Numi Tarom väsi pi) a mordváknál »Pirgine Paz« (Mennydörgő isten, mivel közülök házassodott); a szuomiaknál Kalevai Vainämöinen és Suometar (Szuomi ország tündére) ezen okolgatások alapján a közkedvességű »magyarok istenét« az »öreg istentől« különböztetve, nálánál kisebb ugyan, de azért még folyvást igen hatalmas és legnépszerűbb istenségnek nyilvánítám.

Ő volt-e a hadak istene is? nehéz eldönteni, mellette szólanak régibb nyelvünknek a »nemzet,« »nemzetiség,« »család« szókkal synonym értelmű »had« és a belőle képzett »hadakozás« szavai, melyek eredetileg az egyes nemzetségek közötti versengéseket, villongásokat jelenthették, s csak később nyerték mostani értelmöket, midőn a régi magyarok nem csupán egymás közt, hanem más, viszonylag avagy teljesen idegen népekkel is háborúba keveredtek; mert mi lehet természetesb, mint az, hogy a hadviselésben nem lehetett más a had-isten, mint az egész had, a nemzet saját fajbeli istene; mellette szól a »had« szónak imént kifejtettem kettős értelme is, — igen szépen össze lehet vele azt is egyeztetni, a mit szerzőnk az

*) Igen hatalmas és fényesen megjelenő emberekről még magam is eleget hallám, kivált nagybirtokú földes urakról szólva, e kifejezést: olyan mint egy »kis isten.«

503. l. mond »Ösvallásunk nevezetes jelve már a »kard,« mely az istennek, mint harcziás nép istenének kardja lett volna.« De mindennek nagyon is ellene látszik bizonyítani azon körülmény, hogy mind a vogul, mind a mordva pogány vallásban más volt a »hadak-istene,« más a »nemzeti isten.« A voguloknál a »had-isten« »Kant-tarom«=hadisten volt (Kant=had, Kantlém, kantalahtém = hadakozom) a nemzeti isten pedig a Numi Tarom főisten legkisebb és ennél fogva legkedvesb fia »Numi Tarom väsi pi« volt. Szintúgy a mordváknál is a hadak istene »Velen Páz,« a nemzeti isten pedig a velők vérszerint rokon mennydörgő isten »Pirgine Páz« volt.

Mint fentebb mondtam, nem tűnik ki művéből: egynek tartja-e a »hadak istenét« a főistennel; sőt a »magyarok istenét« is némi kétkedéssel fogadja. Ugyanis a 17-ik lapon erre nézve így szól: »A kör, melyben e hit némi hagyományos tudata fenmaradt, s a név élénken hangzik még nála: nemesi osztályunk, mely természetesen eddigi nemzeti öntudatra nézve egyedül vétethetett és vétetett a magyar nemzetnek és e szerint a saájtságosb nemzeti traditiók örének; korát pedig a hagyományos eszme és elnevezés újabb divása- vagy fölébredésének a mult század azon szakában lelem, midőn nemzetiségünk az idegen szokások, élet és nyelv elharapózása által veszélyeztetve érzé létét.« Ez nem áll; igaz ugyan, hogy nyelvemlékeinkben a »magyarok istenének« semmi nyoma, de azt saját tapasztalatomból állíthatom, hogy ezt az egész magyar nép annyira ismeri, s oly gyakran élt legalább eddig vele, hogy ily általános tudatnak a néphez könyvek útján eljuthatását egyszerűen lehetetlenségnek kell tartanunk. Ha nem lesz vala ilyen, Petőfi bizonyára nem használta volna egy oly költeményben, melyben az egész magyar néphez a lehető nyomatékkal akarván szólni, csak oly kifejezéseket használhatott, melyekről saját tapasztalatából tudta, hogy azaz egész magyar népnek ősi közössajátja, de meg mint szerzőnk maga is tudja, hogy Erdélyinél, ki közmondásait nagyobbára a nép köréből szedte, mint eredeti fordul elő.

Ha a »magyarok istenét« kétkedve fogadja, csak szigorúan következetes, midőn a »Hadur« szót elveti (21. l.) »így alakult u. m. a »Hadúr« szó is, mely Székelytől használva, Vörösmarty és epikusaink által fölvétetett, de mint csupán

ilyen, vizsgálatunk körén kívül való.« Szerzőnknek e fölfogását csak helyeselhetni, — ehhez én még csak azon megjegyzést teszem, hogy a pogány magyaroknak, mint imént kimutattam, igen is volt »hadistenök,« de e »hadistent« már csak a magyar nyelv természeténél fogva sem hívhatták »hadúr«-nak, hanem »hadak istenének« ugyanis, mint fentebb látók, személyek birtokát katexochen jelentő birtokviszonyokban a régibb magyar nyelv soha sem hagyta el a harmadik személy-ragot, péld. »Ukon pohara,« »bába-bukra,« »magyarok istene,« »hadak útja« (A szerző által említett »Magyar isten« ily alakban egészen ismeretlen előttem,) stb.; továbbá az, hogy az »úr« szó isten értelemben használtatott volna a pogány magyaroknál, nincs sehol kimutatva, nem is valószínű, mert határozottan keresztyén hitnézet; továbbá a »hadak útja« csillag név is, mely nyilván őspogánykori töredék, nem annyira »hadseregek« mint a magyarokkal rokon népek, nemzetségek szétoztlásának őrizi az emlékeztét, vagyis a »hadak istene« nemzetségek istenét, a »hadak útja« pedig »nemzetségek útját« jelentette, a mint jelenti ugyanezt mind a mordva »Velen-Páz, és a vogul »Kant-Tarom,« azért valamint a mordvák és vogulok a hadi szerencséért nem ezekhez, hanem a nemzeti istenhez, úgy bizonyára a pogány magyarok is nem a »hadak istenéhez,« hanem a nagy népszerűségű nemzeti istenhez, a »Magyarok istenéhez« könyörögtek, s a krónikásainknál emlegetett »Etele kardja« is nyilván az ő kardja volt.

Szerzőnk az eddigiekkel kapcsolatban fölveti a kérdést népünknek egy nemzeti védő istenség- és a neki választott kedves népéről való providentialis hitét illetőleg s a 13-ik és köv. ll. észrevehető lelkesedéssel tárgyalja mindazt, a mit erre vonatkozólag krónikai emlékeinkben találhatni, nagy gondnal egy igen szép bokrétába foglalván, melynek mintegy legszebb ékeül »rámutat népünknek még a keresztyén vallás elfogadása után is a pogány vallásból megszokás- s mintegy lemondani nem tudásnál fogva áthozott hitére és bizodalma egy általános, egy magasb védő, pártfogó istenségben, de a ki helyét lassankint egy általános, az egész emberiséget egyaránt gondozó istenségről való tisztább keresztyén hitnézetnél fogva egy új, ezzel megférhetőbb hitalaknak volt kénytelen átengedni, minőt a keresztyénség, egyik legmagasztosb, védő, segítő, kö-

nyörülő alakjában a *boldogságos szűzben* nyujthatott némileg.« És ez eszmemenet egészen helyes s az igazságnak is annyiban egészen megfelel, a mennyiben az egy nemzeti védő istenségben, mint imént látók, a »magyarok istenében makacsul hívő magyar nemzet egy ily ősidőktől óta vérévé vált eszmétől keresztyénné léve, sem egy könnyen bírhatott szabadulni, s így választatott aztán ennek helyébe a »boldogságos szűz.« — De miért épen ez, s a férfi istenség helyébe nem valamelyik férfi szent? például Sz. Mihály a főharczos, mint a ki mennyei diadalairól ismeretes, a vitézek fővezére, keresztyén hadakozóknak szép tüköre (Csiki Cantionále) a dicsőséges főhadnagy, Istennek választott szent bajnoka (Ker. Cath. énekek. Kassa, 1674. 525. l.) a régi magyarok hadhőse, kihez, miként a spanyolok Sz. Jakabhoz, az angolok Sz. Györgyhöz, a francziák Sz. Déneshoz ütközetben segélyért kiáltanak (Turóczi IV. 18.) »Isten Sz. Mihály« csatakiáltás. Lugossy József: Ősmagyar csillagászati közleménye az Uj Magyar Muzeum (1855: 1. f. 224. l.). — Azért, mert a térítőknek lehetetlen volt észre nem venni, hogy az egész ősmagyar pogányvallás egy női istenségben: a »Természet istenasszonyában« tetőzött vala, s ennek különösen a nők voltak nagy tisztelői; lehetetlenség volt más részről nem tudniok, hogy ily dologban, ha a nők megnyeretnek, minden nyerve van, ha tehát sikerül ezeket megnyerni az által, hogy a »Természet tündérének« helyébe valami megfelelően magasztos keresztyén fogalmat állítanak, s a nőkkel elfogadtatják: a többi nálánál kisebb isteni egyedek lassankint úgyszólván magoktól elenyésznek, feledékenységbe esnek. — Erre a »boldogságos szűz« magasztos alakja önként ajánlkozik vala, így történt aztán, hogy a legfőbb »istenanya-tündér« istenség helyébe az istenszüelő »boldogságos szűz« lépett, s lassanként feledésbe mentek nemcsak valamennyi őspogány istenek, hanem maga a Természet tündére is, mindazáltal egynek mégis kivételével és ez épen a népünk ajkán maig is élő nagykedvességű »Magyarok istene« volt.

Hogy a keresztyén vallás elterjesztésében a nőknek hazánkban csak úgy, mint a rómaiak és görögöknél, bárha egészen más okokból, — igen-igen nagy szerepök lehetett, elgondolhatjuk már csak onnan is, hogy már Gejcsának a felesége

Sarolta keresztyén volt s valamint ő, úgy Szent István neje Kézla király-asszony is a környezetét képező főrendű hölgyeket az új vallásnak megnyerve, ezek által erős propagandát létesített.

A »Természet istenasszonyának« a magyar ősvallásban több díszneve volt, melyeket aztán a keresztyénvallás is átvett, mint egészen megfelelőket a »boldogságos szűz« díszjelzőiül; ezeket szerzőnk műve írásakor bámulatunkat teljes mértékben igénylőképen nemcsak egytől-egyig mind jól ismerte, hanem, mint e téren első fölfedező, értelmöket, jelentésöket növénytani, csillagászati népies nevekből, valamint a boszorkány perekben előforduló, továbbá a nép ajkán élő töredékekből hangyaszigalommal kikutatva s megállapítva, egyenesen isteni egyedek, különösen tündérek neveinek tudja, s tárgyalja (I. Kedl-asszonyát az 539. l., Kisasszony-t a 445. l., Boldogasszonyt 15—16. és 103. ll., Bábát 64., 275., 407., 411. ll., Szépasszonyt, Czifra asszonyt 445. l. Magna nox dominarum 538. l. stb. *A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai* cz. értekezésem írásakor, melyben a mordva nép »Anyai-istenasszonyával« a népünknel máig is ismeretes »Boldogasszonyhava« (január), »Kisasszonyhava« (augustus) hónap, és »nagy boldogasszony napja«, »Kisasszonynapja« ünnepnevekből indulván ki, ősvallásunk »Természet tündérét« (Kisasszony, Nagyboldogasszony) egyeztetém; nem volt még előttem ismeretes, a mit Ipolyi művéből láttam meg; a »bába-bukra« szivárvány név, és így nem is egyeztethettem a mordva mythosszal, mely szerint a szivárvány, az »Anyai-istenasszonynak« fia, a »Napisten« számára szötte köntös volt, melyre saját áldott ujjaival hímezte rá a nevét; ma, midőn e nagybecsű részlettel megismerkedtem, fentebbi értekezésemben nyilvánított nézetem teljes öntudattá vált, mit a »Kedl asszonya« cím, az »Anyai-istenasszony« egy másik kétségtelen neve csak még annál jobban megerősített. Tudja azt is, hogy a »boldogságos szűz« magyar díszjelzői legnagyobb, részt az őspogány vallásból vétettek át a keresztyén vallásba, holmint imént látók, tündéri díszjelzők voltak, — de hogy az őspogány vallásban azok egy oly női isteni egyednek voltak dísznevei, a ki valamennyi többi isteni egyedeknek anyja, s mindnyájoknál nagyobb volt: a »Természet tündérének«, kit őseink

katexochen »Kisasszony«-nak és »Nagyboldogasszonynak« hívtak, nem tűnik ki művéből, pedig a mód, melylyel minden itt fölmerülhető kérdést tárgyal, oly gondos, oly lelkiismeretes, oly élesen beható, hogy nincs a »Természet tündérének« oly attribútuma, mely művében mintaszerűleg megvitatva nem volna; — de nem lévén még azon időtájatt, midőn művét irta vala, semmi oly concret, egységes egésznet képező mythologiai mű rendelkezésére, melylyel egész tárházát a becsesbnél becsesb összehordott anyagnak szemenként, szálinként egyeztethette volna: mindazon attributumokat, melyek egyetlen isteni egyedet, a »Természet tündérét« illetnek, nagy általánosságban különböző rendeltetésű tündéreknek tulajdonítja, a milyenek kétségkívül minden foglalkozásra kirendelve külön léteznek, a milyenek voltak például a bába tündérek, házi tündérek, erdők és egyes fanemek, állatok tündérei, stb. de hogy ezen legfőbb isteni egyed, a ki mind e tulajdonokat egy maga egyesíté magában: a »Természet tündére,« istenasszonya volt, nem látszik tudni.

Szint így az ősvallási istentisztelet azon maradványait, melyekből művében valóban nagyszerű adathalmaz van letéve a legbecsesb töredékekből: a négy elem: tűz, víz, föld, lég tiszteletére vonatkoztatja; ma azonban már az ősi magyar pogány vallással minden részben teljes egyezést mutató mordva mythoszból meggyőződhetünk, hogy azok legnagyobb részben a »Természet istenasszonya« tiszteletére tartoztak. Ime ezeket szándékozom itt fölmutatni.

Szerzőnk a Tűzistenre vonatkozó magyar népnyelvi adatokat és töredékeket a 187. s köv. II. tárgyalja.

Az itt egybegyűjtve lévő nagybecsű adatokból szigorúan a »Természet tündére« tiszteletére a következők tartoznak: a 189. I. említett honti szokás, mely szerint a gyermekek Gergely napján aczélt és tűzkövet tartva kezökben, köszöntenek be a házakba s egyik így szól: »aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek,« mire az aczélt akkép veti a földre, hogy az egy darabig forogjon; — továbbá ugyanott Lucza napján behavazott fővel szalmába burkolva, csörgő béklyókkal lábaikon járni a házakba, szinte aczéla és tűzkővel, mi azután azon jelentésre vétetik, hogy így egész télen jól fog égni a kályhákban;

hozzáteszi szerzőnk a kérdést: nem volt-e ez egykor talán az első tűz begyújtás módja? A Természet tündére tiszteletéhez tartozik továbbá az, a mit az »új tűz« támasztására vonatkozólag mond, hogy a pozsonyi missale fentartotta annak az emlékezetét, hogy a húsvét nagyszombati tűz szentelésekor, »az új tűz« megszentelése után az egész városban eloltatott a tűz, s helyette a megszentelt tüzet osztották szét a lakosok között,» s ugyanezt rendeli ismételve a gyertyaszentelés után: »hoc expleto per universas domus extinguitur ignis et incendatur de novo ex benedicto igne.«

Szintügy ide tartozik továbbá szerzőnk művének a »Koledálást« tárgyzó szerfölött nevezetes helye (539. l.), hol is Galeottira hivatkozva, e szokást őspogánykori szokásnak tudja.

Ide tartozik, a mit a 192. l. említ, hogy juhászaink Sz. György éjtszakáján bizonyos ágakból tüzeket raknak, mi által mindazon hasznos füveknek ki kell jönni, melyek sóba keverve s a juhoknak adva, ezeket a dögtől megmentik.

A Természet tündére tiszteletére tartozik végre, mit ugyancsak a 192. s köv. ll. tárgyal: a Sz. Iván, vagy nyári, máskép virágos Sz. János napi tüzek divata.

Az itt elsorolt pogány vallási részletek közül a »Tűzisten« tiszteletét csakis a Sz. Iván éji tüzek tárgyazzák, a többiek pedig mind nyilván a »Természet istenasszonya«, a mordváknaál »Ange-Patyaj,« őseinknél pedig, mint már fentebb is említve volt, a »Kisasszony,« »Nagy Boldogasszony,« »Bábaistenasszony« tiszteletében gyökereznek, s abban találják magyarázatukat is meg. Ugyanis:

A Sz. Gergely napján aczélal és tűzkövel való csiholás a »Természet istenasszonya« aczélal és kovával teremtetten jó nemtők, tündérek alkotásának őrzi az emlékezetét, mint ez többször említett értekezésem 11-ik lapján elő van adva.

Ugyanez áll a gyerekek Lucza napi csörgő eszközökkel való házalásáról, mely a mordvák karácsony estéjén szokásos »koledálásának« felel meg, a kik e napon szintén mindenféle csörömpölő eszközökkel járnak házról házra. — Mind e szokások a »Természet tündére,« őseinknél a »Kisasszony« és egy neki kedves kisebb házi istenség, a nálunk is országszerte ismeretes »Nyirfa kisasszony« (Kjöläda-özaizs) tisztelete ma

már értelemvesztett maradványai; de egyszersmind az ezzel együtt járó »új tűz« s általában véve a »Tűz-« illetőleg »Napisten« tisztelete is; ugyanis, mint többször említett értekezésből láthatni, nagyobb ünnepeken az »áldomás« elköltésére az isteneket a főistenen kívül mindig meghívták a vendégségre, s magok az áldozati ténykedések is ehhez illeszkedtek; s ime ebben találja megfejtését szerzőnk az »új tűzről« gyanításképen fölvetett föntebbi kérdése; ugyanis sokszor említett értekezéséből szépen láthatjuk, hogy ez a mordváknál, és így annyi egyezés után a legszigorúbb logikai következtetéssel öseinknél is épen ez évszakban nem csak divatozott, hanem egyenesen a Természet istenasszonya tiszteletének szorosan vett s vallásos kegyelettel megtartott kiegészítő része volt. Ugyanis karácsony előnapján a tűzhely előtt nyírfagalyat (az Istenasszony szent fája) állítanak fel, fülesztett nyírfagalylyal a tűzhelyről minden hamut kisöpörnek, nyírfából tüzet raknak s a szokásos e napi imádságot elmondván, a múlt évi nagyünnepről maradt üszöggel gyújtják meg az új tüzet, a megmaradt szentet pedig leöntik s elteszik a következő évre; Karácsony napján pedig, mielőtt ebédhez ülnének, a házi gazda, midőn könyörgésében az ételek felajánlásához ér s a jobb kezében lévő étel-falattal minden ételnemet külön-külön megérintett (a termékenyítés jelképe) átadja a gazdasszonynak, a ki azt, az Istenasszonyhoz imádkozva, a kemenczében égő ó-üszögre és új nyírfá hasábra teszi s egyszersmind a sörből is önt a tűzre. Ez tehát az »új tűz« s a neki hozott áldozat. Kétségen kívül mind ez a »tűz« tisztelete is volt egyszersmind, de a »Természet istenasszonya« tiszteletével egy füst alatt gyakorolva, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy a »Tűz vagy Napistennek« is lehettek, a mint hogy voltak is külön ünnepei, s a vele járó »nagy áldomások,« a milyen volt például a Sz. Iván napi nagy áldozata a »Napistennek,« a mint a mordváknál is a »Tűz« vagy »Napisten« (Niški Páz) ünnepét e napon ülik. Egyébiránt a »tűz megújítása« az ismertettem Aspelin-féle dolgozatból láthatólag vízzel leöntött üszögdaraboknak egyik ünnepről a másikra »új tűz« gerjesztése végett való eltevésével, a mordváknál nem csupán egyszer, hanem időről időre többször is gyakoroltatott, s ebben találják megfejtéseket a pozsonyi

missalenak az ő tűz kioltását, s újnak élesztését illető, nyilván pogánykori szokásban gyökerező, itt pedig két keresztény ünnepre u. m. Nagyszombat- és Gyertyászentelőre továbbra is fentartott rendelkezései.

A mit szerzünk a »koledálás« pogánykori eredetéről mond, annyival becsesb, mert, mint értekezésemből látható, a »koleda« szó eredete az oroszországi szakemberek között is vita tárgya lévén, a hivatolt Galeotti-féle adat e részben még azoknak is fölvilágosításul s újabb adatul szolgálhat. Reánk nézve nem felesleges itt megemlíteni, hogy a »Koleda,« mordváiul »Kjelu äda« = nyírfa-ünnepet jelent, mely az igen nagy tiszteletben tartott »Nyírfa-kisasszony« vagyis tündér tiszteletére ületett, de a »Természet istenasszonya« ünnepével egyezre. Épen e körülmény tévesztett meg engem, hogy a »Nyírfa kisasszonyt« a »Természet tündére« egyik nevének tartsam. (Lásd Értk. a mordvaiak pogány ünnepei stb. 70—71. lap.) E téves nézetemben csak még jobban megerősített azon körülmény, hogy a »Természet istenasszonyának« ünnepi áldozatain a »nyírfaágaknak,« mely fa az ő szent fája volt, még télen a házi isteni tiszteletkor sem volt szabad hiányoznia; holott a »Természet tündérének« nevei nálunk »Kisasszony,« »Nagyboldogasszony,« »Bába isten« voltak, a »Nyírfa kisasszony« pedig, egészen úgy mint a mordváknál, egy tőle különböző nagyon népszerű tündér »kis isten« volt. Ezt mind a »Koleda« név, melyet őseink egyenesen a mordvaktól vettek, mind a neki szószerint megfelelő »Nyírfa-kisasszony,« melynek utó részéről a »Kisasszonyról« műve 444-ik lapján már szerzünk tudja, hogy a »tündér« synonymája volt, mind az ezekkel teljesen öszhangzó Galeotti értesítése kétségtelenné teszik.

A mit a juhászok által Sz. György éjszakáján bizonyos ágakból (nem-e nyírfa?) rakni szokott tűzről, továbbá a sz. Iván éji tüzekről mond, erre nézve az Aspelin-féle dolgozat azon felvilágosítást nyújtja, hogy a »Természet istenasszonyának« évente nem kevesb, mint nyolcz nagy ünnepéből legnevezeteseb volt a három évfordulati ünnep: a téli (karácsonytól újévig), a tavaszi Sz. György táján, és a nyári (Sz. Iván napján), a mit szerzünk is a 424. lapon erre vonatkozólag a boszorkányok ugyanez időkre eső összejöveteleiről, mint pogánykori ősvallásunk kétségtelen

maradványairól mond, mindezzel bámulatosan egyezik. Ez ugyan minden népnél így volt a pogánykorban; de hogy az ünnepek tartása éjszakon, hol a tavasz, nyár, ős mindössze 3 hónapot tesz ki, ezután pedig a 9 hónapos tél következik, nyomatékosabban bevészte magát az emberek emlékébe, magától érthető. Nem fölösleges továbbá emlékezetébe hoznom a t. osztálynak, hogy mint látók, »Ange Patyájnak« (Ange=anya, patyáj=bátya és néne) az emlősállatok között a juh és disznó, nagy szaporaságuk miatt, kiválóan kedves állatok voltak, — a Sz. György napi juhász-tüzek tehát ebben lelik magyarázatukat. Szerzőnk művének ugyancsak a most említett 539-ik lapján megismerkedünk »Kedd asszonya« mythologiai névvel, kiről szerzőnk azt mondja, hogy »népünk némely vidéken azt tartja, hogy kedden a mosás veszélyes, mert u. m. azt a ki mos, megbünteti a »Kedd asszonya;« a kérdésre: ki ezen Kedd asszonya? a felelet: hogy talán a B. Szűz, — — — mihez már igen jól állnának a memorialis versek, melyeket Erdélyi közöl (Közm. 75.) hétfő hetibe, kedd kedvibe stb. találólag jegyezvén meg, hogy azok ugyan alkalmasint csak az emlékezet segítségéért vannak így összehozva, de igen jól emlékszem, u. m. épen azért viszik iskolába például kedden a gyermeket, hogy kedve legyen a tanuláshoz, ha vasárnap kellett volna is fölmenni; s úgy gondolom, hogy a csonka mondatok mindnyájának van valami jelentése; a kedd e szerint a kedves nap lett volna? mi igen jól járulna még: boldog-, szép-, cifra- asszonyainkhoz,^{*)} (tündérek), mint azok egyik további neve? E részletből azt látjuk, hogy míg a többi napokról, melyek régenten mind egy-egy istenségnek voltak szentelve, a minek őrizi emlékezetét a Hétfő hetibe stb. mondóka, — ezt ma már nem tudjuk kimutatni; a »Keddről« bizonyos, hogy az a »Kedd asszonyának« vagyis a »Természet tündérének« volt szentelve, kinek helyét a keresztyén vallásban a bold. szűz foglalta el. *)

*) A most elmondottakhoz önként csatlakozik azon nevezetes adat, melyet a »Fővárosi lapok« 1880. oct. 29-iki számában a magyar történelem és népelet kitűnő ismerője Hőke Lajos »A baranyai Ormánság« czím alatt közölt volt, hol így szól: »Őseiktől örökölt házassági szokásaik érdekesek. A fiatalság leginkább vásárokon köti az ismeretséget. Különösen a vaiszlói Lucza-napi vásárt »leánynézőnek« is

Ezután szerzőnk egy jó csomó babonát közöl, melyek szerint bizonyos napokon (s mindegyiknek kijut a magáé) né-mely munkákat tenni veszedelmes, melyek közül legérdekeseb, mit Lucza napjáról felhoz, hogy e napon mosni, varrni, fonni, kenyeret sütni nem szabad, s erről azután összefüggő regék is alakulnak, mint büntet ezért a Lucza, például a mit a 202 lapon említ, hogyan folyik ki Szántón a Lucza napján szapu-lásért kővé vált asszony lugzójából a kénbüzü gyógy-hőviz. —

Ide tartozik az is, a mit a 422. lapon mond, hogy »Lucza napján sőt, tüzet kiadni a házból veszedelmes, mert ez által Lucza haragra indítatván, rettenetes kínokkal bünteti a ház lakóit.« — Ide tartozik továbbá, a mit a 436. lapon közöl, mi egy boszorkány-mondában fordul elő: »egy kecskeméti gazda vesz a vásáron egy tehenet, az eladó jó tanácsot is ad hozzá, hogy ha idővel netalán rugós volna, vagy tejét elvesztené, terít-ené be az abroszszal, mely karácsony estéjén az asztalon volt s fogjon nyírfá seprőt, ezzel verje el« stb.; ugyanitt utal az általános boszorkány-pörbéli kifejezésekre: »fűben, fában, fa-levéiben babonáskodni« és hogy »Lucza napján a tehenek hasznát és a gabona virágját, a szőlő hasznát pedig Sz. György napján szokták vala közönségesen elvenni.«

Ide tartozik továbbá a 422. lapon említett néphit, mely mint boszorkányok elleni óvszert hozza elő: »hogy a küszöböt sóval kell behinteni, az ajtófélfát pedig hagymával bekenni a boszorkány ellen, hogy át ne léphesse, — ezek is az »Anyá

hívják — — — a legény oly embert kér föl *vevőül* (násznagyúl,) ki a leányt jól ismeri sőt ajánlja. — — — Ha oda adják, napot határoznak, melyen az alku történik. A kialakított összeg a leányé. Az esküvések rendszeren szerdán történnek. Esküvő után a leány részéről egy tudálékos ember 3 találós mesét ad fel, s a vőlegény csak ezek megfejtése után kapja meg a leányt.« Ezekből érdekel birnak ránk nézve a következők: Sokszor említett értekezésemben ki van mutatva, hogy a »Természet istenasszonyát« ma Lucza helyettesíti; innen van, hogy az ormánságiak is e napon nézik ki menyasszonyaikat. A leányt (eladót) a szó teljes értelmében veszik. A 3 találós mese pedig egészen megfelel a 3 talány-szerű próbaműnek, melyet a Kalevalában Ilmarinnek adott föl anyósa s el kellett végeznie, mielőtt bájos nejét »Küllikkit« megkaphatta. Az esküvőt nem tartják a »Kedd asszonya« napján, hanem az utána követ-kező napon, vagyis szerdán.

istenasszony» tiszteletét tárgyazzák, mert ünnepein, s különösen karácsonykor, sőt is, hagymát is szoktak, mint ugyan ő neki szent tárgyakat szentelni.«

Igy szint, azonképen az »Anya istenasszony« tiszteletében vélem a megfejtését találni annak is, a mit szerzőnk műve 316—317. lapjain a föld minden népeinél elterjedve levő s egész az ó pogány korba fölmenő »hímes tojás készítéséről és ajándékozgatásáról« említ, s a mythologok általánosan elfogadott nézetével egyezőleg a világtojásra, s a világnak ebből kikölte emlékére vonatkoztat, a mint ugyane szokásnak a perzsáknál, zsidóknál, egyiptomiaknál, sőt a vad népeknél is, továbbá a germánoknál, szlávoknál ily értelemben divatoztát egyaránt feltaláljuk. — Okolgatásaim (motivum) erre nézve a következők: Az öntözgetést és hímes tojás osztogatását népünk husvét második és harmadik napján szokta gyakorolni, úgy, hogy 2-ik napján a legények, 3-ik napján a leányok öntözködnék. A köznépnél mind ez kissé hathatósban történik, a mint ezt szerzőnk is így tudja s a 207. lapon leírja; egyébiránt magam is voltam szentanánya, u. m. hogy »a leány ilyenkor korán kivonszolatatik fekhelyéről a legények által a kúthoz, hol több veder vízzel leöntve, igen megtisztelve érzi magát, s a figyelemért részéről piros tojás nyújtatik ismét.« Említi továbbá Bartholomaeides után, hogy ez hajdan vízbe merítés által történt. — Hogy ez régenten, kivált a mohácsi vész előtt, midőn még hazánk német és török dúlásnak kitéve nem volt, s az ősi szokások teljes tisztaságukban fenn voltak, a mostani stereotyp öntözödéstől sokban különbözhetett: erre mutat a Bartholomaeides után említett adaton kívül egy másik adat, melyet a Fraknoi Vilmostól való, »Szekszárdi apátság története,« Budapest, 1879. 2-o 37-ik lapján találtam, hol egy. a baranyai alispánnak és szolgabiráknak 1455. feria secunda *post diem concussionis ovorum* kelt kiadványára is történik hivatkozás. — Mi ez a »diem concussionis ovorum,« — melyet, mint látjuk, azon idők szerint széles Magyarországon e néven neveztek? megnevezhetni nem egyhamar fogjuk, — mert ma már ily napot Magyarországon magyar nyelven nem tudunk, — de a szokás még elhomályosodva s még inkább értelem vesztve fenn van, — gyermekkoromban még magam is gyakoroltam játszó társaimmal, s »csoknyázás«-nak hívtuk s

abból állott, hogy két gyerek, kiki a maga tojását hegyével egyik a másikéhoz gyengén ütögette, míg az egyik befakadt, — s az épen maradt tojás tulajdonosáé lett. Határozott napja azonban már nem volt, hanem folyt az egész husvéti ünnepen; s ime ez volt a »dies concussionis ovorum« régenten egy meghatározott s országsszerte ismeretes nappal, — melyet ma már nem tudunk, hogy melyik lehetett. Értelme e játéknak nem lehetett más, mint ugyanaz, a mit a mordvákknál láttunk, hogy az »Anya istenasszony« ünnepein a házi gazda ebédet előzőleg, az ünnepi »kokonyából,« mely az »Anya istenasszonynak« van szentelve, levág egy keveskét, azután egy-egy falatkát a disznófőből, disznóhúsból, egy kis darabkát a hímestojásból, édes kokonyából, szóval valamennyi ételnemből, ráteszi, s midőn könyörgésében az ételek elszámolásához ér, a jobb kezében levő ételfalattal megnevezéskor mindeniket külön érinti, azután átadja a gazdasszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszög és új nyírfa hasábon megégeti. Nevezetes, hogy a mordvákknál a hímzett tojások hagymahéjával való festögetése nem csupán a tavaszi évfordulati pogány isteni tiszteleteken, hanem főleg az »Anya istenasszony« téli karácsonyi ünnepein gyakoroltatott, a mi nyilvánított nézetemet még jobban megerősíti; de a »dies concussionis ovorumra« nézve annál nagyobb zavarban hagy, mert ha a dolog úgy volt, mint a mordvákknál, pedig minden összevág, a csoknyázás napja csakúgy lehetett szokásban karácsonykor, mint husvétkor, sőt az »Anya istenasszony« mindhárom évfordulati nagy ünnepén. De a »csoknyázás napjának« a »dies concussionis ovorum«-nak husvéti volta mellett az dönt, hogy, mint említém, e napon még mindez ideig fenn van népünk-nél. — A csoknyázást szerzőnk is ismeri, s a 319. lapon említi, hogy a palóczok »kókázás«-nak mondják, s ezt is a világtojásról való cosmogoniához tartozónak véli, s lingam értelmet tulajdonít neki. Én, mint imént látók, ebben az »Anya istenasszony,« a Természet jószágos tündére, a »Kisasszony« tiszteletét látom. Lingam értelme a szónak csak annyiban van, a mennyiben a nemzés cselekvényéről, mai művelt fogalmaink szerint szükség nélkül és trágár szavakkal beszélni illetlennek tartjuk, de a természet egyszerű fiai, majdnem kivétel nélkül mindannyian igen-igen tiszta életűek, a nemzés és termékenyülés cselekvé-

nyében nem tudtak egyebet látni, mint azt, a mi valóban, s ez annyira ment, hogy ezt a Természet tündére ünnepein nem csak nem tartózkodtak, mint látók, jelképiesen ábrázolni, hanem mint a szerintők is nagy tisztaságú és fiaitól az emberektől hasonló szigorú erkölcsöket követelő istenasszonynak tetsző dolgot, szertartásaihoz tartozónak tartották; még ma is mondjuk: »a kicsit a nagyhoz értetni,« a mi nyilván a fentebbi téli ünnepi házi áldomásokon valaha őseinknél is dívott ténykedésen alapszik.

Egy másik szó, melyet ugyanazon lapon említ, a »kókonya.« Erre nézve ezeket mondja: »Nem lehet-e még tovább is ide tartani (a hindu világ tojásról való cosmogoniához) szinte a »kókonya« nevet, mi (Szabó D. és Monoszlai hit. olt. 335.): »husvét napján megszenteltetni szokott holmi eledel,« kókonya szentelés, s mit én palócz-tájnnyelven sajátlag csak a szentelésre vitt husvéti tojásról tudok csupán így használva, mely tehát eredetileg volna azon kókonya, s ez volna tehát a neve épen ama cosmogoniai világtojásról való mythoszból fenmaradt népszokásos tojás-émléknek.«

Hogy mi a kókonya? Igen szépen le van írva a Sándor Codexben, hol ezeket olvassuk:

»Az meńorzagban az zentők tudde myth eznek: en lyzóm hog nem tudod: az meńorzagban mentül yelősb etők az kokonya; mičoda az kokonya: az kokonnya ünńőn maga vr Kristus isten es embőr, kerdied te kokonya uolt ű: Bizon az. Imez okayerth merth ualamyk kelnek az kokonnyahoz: avag az husuety keńerhőz, ű benne mynd megleeettetnek: Az husueti kenerhőz sayt es teey tykmoń tizta teztá: kőrnnyűl teztábol kozoru modra kell činalny: meg kell sűtny, meg kell zentőlny. egmasnak kell benne küldőzny. ozton a tőbbyt keet taal kőzt fel kell az polczra tenny: Az egerek azt meg erzik keet első lábokkal az polcz feele fel čűuelkődnék: es ha melyk čak egzór cheessek benne: nem gondol sem egerfogoual: sem mačkaual. de mind halalában rea syeth. Veed eződben imar mynd ezőknek ertelmőketh avag' peldazasokkath. Az sayt es az tey peldazyaak cristusnak zentsegős testeet zent lelőknek celekő-deetiből zűz marianak mehében, egben zerzötteth: Az tykmonnak az feyeren ertetyk az ű feyersegű lelke ki eredendő bűntűl igen tauol len. Az tykmonnak az zeken ertetyk az ű istensege:

mert mikenth az tykmońzekben uagon electe az tyktiwnak ezónkeppen kristusnak istensége mindónóketi eleevenecth —

Az zip tizta teztan kyre az saytoth rakyak es az tykmońath es az teyeeth: értetyk az három zómelben az fywnak zómelye: mel zómelben az isteni termezeth az embóri termezettel eggyesüle — — — — — Az teztából činált kozorwn kywel az husueti kyńerth megkórnekózyk ertetyk az my modon az attya. az annya. az mostoliaya es az ű haza nepe űtet megkozoruzta volth — — — — —

Az megsűteseen erteetyk az kórózt fanak kemenczeien ű teste- nek megzaaradasa isteni nağ zerelemnek nağ tizetől: Az meg- aldatason erteetyk az uteth megáldaas: megaldateek zenth attyatul: mikort azt zolya uala neky: ez az en zerelmetős fyam — — — — —

egmasnak ualó küldözessőn: ertetyk hwsuet napyan sok felee ualo yelőneety — — — — —

Az keet taal kőzth az polczra feltewessen: ertetyk az magass eleshaazban az tūzes égben: testeueel lelkeueel ualó felmenesse: az keet taal az test es az lelők. Az egerekőn ertetnek isten zereető embőrők es cristusnak tiztőlői, kyk Kristus után igőn kiuankoznak és ű zenth embőr voltaath igőn illatozzaak« stb. (Nyelvemléktár II. köt. 216—217. ll.)

A kokonyának tehát a világ tojásról való mythoszsza- l semmi köze sincs. Ugyanis azt, hogy mi volt a »kokonya« sőt mi maig is a magyar népnél, azt a fentebbi leírásból mindennél jobban láthatjuk. A mordvák- nál az »Anya istenasszony« ün- nepein szokásos sütemények, melyeket én »tojáslepényeknek« nevezék el, hozzá sokban hasonlítanak, a minthogy tudjuk, hogy az ily évfordulati pogány ünnepek magában véve ártatlan természetű szokásaihoz a keresztyén vallás eszélyesen kiméletes volt, sőt a hol lehetséges volt, a maga céljaira fel is használta, már pedig ezeknek kivált áldozati része a legtöbb népnél egyező volt. E hasonlatosság alapján eleinte magam is haj- landó valék a husvéti »szentelt kalács és tojásban« saját átala- kított őspogány vallási szokásainkat s különösen a »Természet-, az Anya istenasszony« tisztelete mulhatatlan kellékeit látni, de ebbeli nézetemnek útját szegte nem annyira azon körülmény,

hogy a mordvák tojáslepénye köles lisztből, ellenben a »Kókonyá« a husvéti kalács buza lisztből készül, mert hisz az őshaza valami nagyon buzatermő nem lehetett, áldozták tehát isteneiknek azt, a miök volt, az őshazában köles süteményeket, az új hazában pedig búzakalácsot.

A mint mondom, fentebbi nézetemnek, hogy a »kokonyát« átalakított őspogány vallási szertartásnak tartsam, annak nem a mordva áldozatokon szokásos »tojás lepényekétől« különböző anyaga, hanem útját szegte azon körülmény, hogy a »kókonyának« mint ősrégi keresztyén szokásnak, még jelenleg is mind készítmódja, mind lényege, mind a magyar népnél, mind különösen a görögvallásuaknál teljesen egyezik a Sándor Codex fentebb közlött leírásával, nemcsak, hanem a görögvallásuaknál ezenkívül, mint megbízható forrásból értesültem, a mysticus magyarázat is igen az, mint azt a fentebbi leírásban találjuk, míg ez ma már a nyugati egyházban egészen ismeretlen, mely tekintetben hivatkozhatom nem csak nagytudományú szerzőnkre, kinek művéből épen nem látszik, hogy e mysticus magyarázatot a nyugati egyházban divatozónak tudná, hanem boldogult Lonovics József Népszerű egyházi archaeológiájára is, melyben is e tárgyra vonatkozólag ezt olvassuk: »a mai ünnepen (Husvét) az egyház a hiveknek némely tápszereit is, minők: a kalács, hus, vaj, só, tojás stb. meg szokta szentelni.

— — — — —
»A szentelendő eledetek közt már a régibb időkben névszerint helyt foglalt a báránysült és a tojás. Amaz a hiveket a zsidók husvéti báránysültre emlékezteti — — — — —; a tojás pedig, miután azt a nagybőjt alatt enni tiltva volt, a szentelendő husvéti ételek közé épen beillett, s valamint a pogányoknál a téli fagyos föld kérge alatt szendergő természetet képezé, mely tavaszkor új életre tör ki, úgy nálunk is a sírban nyugodt, de harmadnapra dicsőült testben feltámadt Jézust képezi (205—6. ll.)

A magyar róm. kath. hivek e különleges házi szokását másképen alig lehet kimagyarázni, mint az által, a mit Hunfalvy Pál mond *Ethnographiája* 322. l., hogy még csak Sz. István idejében is nem volt meg nálunk azon elfogultság, sőt gyűlölség a keleti és nyugati egyházak között, mint utóbb, —

midőn pedig ez bekövetkezett: igen sokan lettek az azelőtt egyetlen egyházat képező két felekezet görög hívei közül a római egyház híveivé, és viszont még többen a római egyház hívei közül görög vallásuakká; ennek őrizheti emlékét a népünknel elterjedve lévő fentebbi módon való készítése a husvéti kenyérnek vagy »kokonyának« a róm. kath. magyar népnel, a mi tehát e szerint nyilván keresztyén szokás s a mordva hason szokással való egyezés egészen véletlen.

Az »Anya istenasszony« tiszteletéhez tartozik továbbá a 316. l. említett részlet; egy szegedi 1731. évből való boszorkánypörben a Kis Mózes neje ellen emelt vád, melyben különféle bűvös fürdőknek, bizonyos föld, hant, vakandtúrás és szemétdombból csinálása mellett az is előjön, hogy »az fürdőt megfőzván, mely »köles szalmából« volt, egész »tyukmonyat« is tett beléje és »ház söprőn« által szűrte az fürdőt.« Láttuk ugyanis, hogy a »köles növény,« a »tojás« és a »nyírfa« az Anya istenasszonynak kiválólag kegyelt és tiszteletéhez tartozó tárgyak s áldozatainál hiányozni szabad nem volt kellékek valának.

Végre a 302—304 lapokon tárgyalt »pünkösdi királyság,« melyre nézve ezeket mondja: »A szokás mai gyakorlata, kétségtelenül már sok lényeges feledésével, mint az különösen a palóczoknál Nógrád, Hont, Gömörben (gy. 108. és Karcsay u. muz. 2. 583.) kisebb-nagyobb különbséggel divatozik, tudomásomra ebből áll: pünkösdi napján, gyakrabban csupán pünkösdi hetfőn, az ifjuság a délutáni táncz és zene előtt választ maga közül és pedig a legények külön egy *királyt* s a leányok is egy *királynőt*, amaz az ünnep feje és rendezője, emez díszbe, az ünnepélyes öltözék, szalagok, kendők és virágokkal feldíszítés mellett, fejükre *korona* vagy csak virág *koszorú* tétetik, kezökbe virágokkal díszített királyi pálcza adatik, olykor azonban ezt a király által rendelt szolgája viszi előttök; ehhez a leány arcza fehér lepellel elkendőztetik, karjára virágokkal telt kosarat tűz s ha az ajándékok sokasága megkívánná, ilyeneket visznek utána kiválasztott szolgál-leányai is, végre négy fehérre meghámozott botocszára köttetik egy nagy piros kendő négy vége, s meencyetkint vitetik felettök négy leány által; az egészet kézen fogódzva kört alakított legények és leányok tánczoló

serege veszi körül, s megkezdik a tánczot a falu korcsmája, a király s királynő háza előtt, honnét a menet házról házra folytatatik, minden ház előtt eljárják a körtánczot; mire a ház gazdasszonya kilép, székét téve a ház elé a király s királynőnek s kosarába ajándékot vetve, mi a kosárból vett virághintéssel vizsazonoztatik, a püünkösdi királynő arca lelepleztetik, s az illető püünkösdi ünnepére vonatkozó versek, kísérve többnyire a ház ura- s asszonyára, kiktől az ajándékot vevék, alkalmazott szerencsekívánat s hálálkodással szavaltatnak el, vagy egyhangún dúdoltatnak, minek ismétlődő zárversei viszhangoztatása közt az egész csoport eljárja a kör- vagy tipegő tánczot.«

Sokszor említett értekezésem 18. lapján meg van említve az is, hogy a mordvaiak közünnepin régenten a prävt (főnök) helyett maga a fejedelem ténykedik vala, de mióta az egész mordva nép a »fehér czár« hatalma alá került, a fejedelmek helyébe a prävt választaték.

Ugyancsak értekezésem 38-ik s köv. lapjain le van írva a »Természet tündére« nyári nagy ünnepe, mely tisztán női ünnep, melyben főleg a hajadonok szerepelnek, — s a többi ünnepi áldozatoktól abban különbözik, hogy itt a főnök »prävt« is magokból a leányokból telik ki választás útján. A menet élén ez megy, előtte pedig kis leánykák keszkenőkkel, nyakkendők- és a leányfőnök övével díszített nyírfát visznek. Utánna megy legkedvesb barátnői közül három parindáit nyírágakkal ékesítve, s magokkal hársfaháncs- és fakéreg kaszubokat hordozva. A házakat sorra járván, »nyírfa-ének« nevű éneket fújnak, s csak miután az áldomáshoz szükségeltető kellékek gyűjtésével elkészültek, mennek a faluhoz legközelebb eső forráshoz avagy folyóhoz, s csak most kezdődik meg az ünnepi isteni tisztelet, mint az alább pótlólag elő van adva; — ime, ennek örzi nálunk az emlékét a *püünkösdi királyság*; ugyanis a »püünkösdi király« semmi egyéb, mint a mordváknál a »prävt«, vagyis népfőnök, eredetileg a fejedelem. A mi a tehető ellenvetést illeti, hogy nálunk nem csak a leányok, hanem a legények is választanak magoknak »püünkösdi királyt«, erre azt felelem, hogy az »Anyá istenasszonynak« évente nyolcz ünnepé volt, s ezek egyike, ha nem volt is kizárólag legények ünnepe, igen is lehetett olyan, melyben főleg ők vettek részt,—

egyébíránt lehetett ily legények ünnepe más istenség ünnepe is, — később azonban a keresztyén vallás elterjedte után a kettő emléke elvegyülhetett.

Szerzőnk művének itt hivatolt helyeiből megállapíthatjuk, a) hogy a »Kedd asszonya« senki más, mint a Természet tündére, nálunk a »Kisasszony,« »Boldogasszony« és »N.-Boldogasszony,« »Szépasszony,« stb. b) Szerzőnk művének e részbeni részletei újabb és pedig megegyező erejű bizonyítékát képezik annak, hogy a művében emlékezet könnyítésére szolgálónak nevezett versek csakugyan annak őrzik emlékezetét, hogy a hét minden napja egy-egy istenségnek volt szentelve, melyek közül azonban ma már egyedül a »Kedd«-ről tudjuk, hogy ez a »Természet istenasszonyának,« szerzőnk művéből láthatólag más néven a »Kedd asszonyának« volt szentelve. c) A házküszöbnek sóval behintése, az ajtó-félfának pedig hagymával bekenése boszorkányok ellen szintén a »Természet istenasszonya« tiszteletének a maradványai, mert, mint látók, áldozatainak a só, kenyér és hagyma szükségképeni kellékek. Ugyancz az eset a 196-ik lapon említett kórosgyerekek és állatok füsttel való babonás gyógyítására nézve, látók ugyanis, hogy a mordva nők január 2-án szalma csóvát kötnek, a »Kardaszjarko«-ba (minden háztartásban egy kölappal befedett gödör a házi tündér tiszteletére) teszik s azt gyertyával meggyújtják, 3-án pedig és Vízkereszt napján a tehénólat és udvart füstölik meg a tisztátalanok = boszorkányok ellen. d) Szerzőnk az 538-ik lapon nyomatékosán azt hangsúlyozza, hogy Lucza napja, a régi naptár szerint, december 24-re esett, s ez megint egyrészt annak szolgál újabb bizonyítékául, hogy Kisasszony helyét az új vallásban Lucza foglalta el; másrészt mindazon babonák, melyek Lucza napján gyakoroltatnak ép úgy, mint a mordvánál: a Természet tündére pogánykori kultuszában gyökereznek. Ugyanis mindazon körülmény, hogy az »Anyá istenasszony« téli ünnepe e napon kezdődik, mind a többi részletek teljesen egyeznek. Nem tehetem, hogy szerzőnk rendkívül érdekes ide vágó helyét (538. l.) ne idézzem: »Ezen időfordulati éj már ily pogány ünnepélyek, összejövetelek napja a külközépkori emlékekben is: »Magna nox dominarum«-nak nevezve fordul elő, hozzá tapad általában számos pogányemlék, s valamint a kikeleti

s nyári évszak-fordulatokon a virágok megszólalnak Sz. György vagy Iván éjén: úgy ekkor ismét az állatok is beszélnek, mit számos monda kikerekítve tud, mint hallja meg a gazda, hogy haláláról szólnak. E karácsonyi körbe tartoznak az apró szentek napján vesszőkkel (mostohármag) körüljárás, úgy nem különben a kis karácsonyi Sylvester éji s újévi szokások, különösen ekkor a »Koleda« járás, a vizkereszti, háromkirályi alakos menetek, királyi és kardos játékok.«

Mily nagy az egyezés még most ezer év múlva is, eléggé kitünhetik azon imádságnak, melyet a mordva házi gazda karácsony napján (a Természet tündére nagy ünnepén) az isteneket sorba megnevezve ebéd előtt elmond — két ily, a Nyelvőr III. k. 2. füz. és VIII. k. 11-ik füz. megjelent Lucza napi mondóka összehasonlításából. Az előbbi, midőn az istenek nevei elszámlálásakor Ange-Patyaj-hoz ez így szól: »Ange Patyáj Páz!« termessz vaskos szalmaszárat, nagy kalászkodat, tojás nagyságú sárga szemeket. A milyent Juzta-Özaisz szeret, olyan nyáját adj nekünk. Adj nekünk sok és gyönyörű lovakat, erőseket, egészségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyukokat, ludakat, kacsákat, mindennemű nyáját, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.« A hazánkbeli kotyúlók pedig: »Kity-koty« hangoztatása közben a háznépnek sok csirkét, ludat, gerenda vastagságú szalonnát, száz malacot stb. kívánnak. Hogy ezt ott a házi gazda kéri, itt pedig a házaló kotyúlók kívánják a háziaknak, nem tesz különbséget, mert csak azt kívánják neki, a mit maga is óhajt magának.

e) A teje vesztett, vagy rugós tehénnek a karácsonyi abroszszal betérítése és nyírfa seprővel való verése a kór orvoslása végett, tisztán a »Természet istenasszonya«, a Boldogasszony, Kedd asszonya tiszteletének részletei, mert ünnepe karácsonykor volt, — a nyírfa pedig kiválólag szent növénye volt, s mint a Természet istenasszonya, az állatokra is ő ügyelt fel; különösen fontos a karácsonyi ebédabroszszal való betérítése a tehénnek, mert ebből nyilván kitűnik, hogy ugyanazon pogány házi isteni tiszteletnek, melylyel e napon a mordvák Ange Patyáj téli nagy ünnepét ülik, s melynek egy része a házi áldomásnál = ebédnél egyenesen a terített asztalon gya-

koroltatott, egykor nálunk is nagyban s egészen úgy kellett divatban lenni, mint azt a mordváknál láttuk.

Ezek után megemlékezvén arról, hogy a pogánykorban, valamint minden népek, úgy őseink vallása is elemek tisztelése volt, — s különben is az eddig ismertettem isteni egyéniségek közül is már az egyik: a »Tűz isten« a négy elemek egyikének istensége volt; szükségképen következik, hogy azon adatokat, melyek szerzőnk művében ezen elemekre vonatkozólag össze vannak gyűjtve, egyenkint elővegyem, s a mordva részletekkel is egyeztessém, hogy így kitűnjék először is e tekintetben az egészen azonos közös forrásra mutató nagy egyezés, mely e két nép pogány hitnézetében volt; másodsor, hogy szerzőnk e tekintetben is egészen eltalálta a valót.

A Tűz elem tiszteletéről épen most szólottam; ehhez ez úttal még csak annyit adok, hogy a »Tűz és forróvizzel« való bizonyítást, bár sokszor említett értekezésemben hason mordva részletek nem fordulnak elő; miután az a nagyváradi regestrumban határozottan pogánykori eredetűnek állítatják: szerzőnkkel egyezőleg (197. l.) magam is a Tűz elem tisztelete kifolyásának tartom. De már a mit a 188. lapon Abulfeda, Theophilactos és Menanderre hivatkozva mond, mintha őseink a perzsa Zerdusti-tan s a mai gueberi gyakorlat szerint kizárólag a »tűzet« imádták volna, elfogadnom lehetetlenség; mert azt pogány őseinknek a mordva hitregészettel egészen egyező pogány ősvallása egyszerűen kizárja, különben is a kútforrások hivatolt helyeiből a tűzelem kizárólagos tiszteletét következtetni lehetetlenség, hisz« Theophilactos csak annyit mond: hogy első helyen a Tűzet tisztelik, s ez korántsem kizárólagosság. Abulfeda pedig csak úgy tévedhetett, mint Menander, ki az avar khán esküjében egyenesen a »Tűz istenre« való esküt látott, holott, a ki az altáji népek hitregészeteiben csak némileg is járatos, tudhatja, hogy a főisten nyila a villám, tűz ugyan, de azért még nem a személyesített »Tűz isten,« a milyen volt őseinknél és a mordváknál a — — — »Nap isten.«

Emlékezetébe kell itt hoznom a t. osztálynak fentebbi értekezéséből a »Napisten« egyénítését, miszerint »Niški Páz = Napisten az »Anya istenasszony« legöregebb fia, az ég, a nap, a tűz és világosság istene, ugyanő a méhek legfőbb

védője. Nála az égben tömérdek lakhely van, melyekben a jó emberek lelkei élnek, s mint a méhek úgy környezik »Niški Pázt.« Szerzünk a megfelelő magyar »Napistenről« műve 265. lapján értekeznek. Aranypalotában lakik, aranykapuja gömbölyű, belőle hőség áradoz, mint a kenyérsütő kemenczéből; a »Napanya« is izzó vörös pofájú, szintúgy a fiáé. Szeme tüzes, nem lehet kiállani. De a Nap, és Napanya legkedvesb, legszebb leánya nem ilyen, hanem gyöngyadta ékes hajadon, biborbárszony köntösben, s árnyerdő kellő közepén a Hajnal kertjében lakik. (Merényi ered. népmeséi II. r. A nádaszál kisasszony.

Ezek után — először is a »Viz istenségről« lesz szó. A mordva istenek nemzék-rendében a Viz-isten »Ved-Páz,« más-képen »Ved-mastir Páz« »Pakszä Patyáj«-nak az Anya istennő 3-ik leányának a fia, — de mint alább látni fogjuk, fürdéskor »Viz atyához« és »Viz anyához« könyörögnek; ugyanaz az eset a »Föld istennel« is, s úgy látszik, hogy ez az általánosb, — innen van az, hogy nálunk is a »Viz anya,« »Föld anya« népmeséinkben fenmaradt; ellenben a mordva isteneknek megfelelő nemzedékrend csaknem egészen kihalt; a nép nem emlegeti már őket, s csakis népmeséinkben élnek még fölismerhetőképen. Mint az értekezésemben ismertetett Melnikov-Aspelin-féle hitregészeti dolgozattól láthattuk, az áldomások vagyis isteni tiszteletek a mordváknál lényegben igen keveset különböztek egymástól; az összes különbség az áldozatot tevők (férfiak és férjezett nők, hajadon leányok, özvegyek, gyermekek), továbbá az áldozati marháknak különbségében állott, s hogy ezenkívül az isteneknek az áldomásra meghívásakor, az istenség, kinek ünnepét ülték, külön is megnevezteték.

Egyéb külön szokások, melyek áldomás közben és után egyaránt divatoztak, az áldozatot tevők külön társadalmi helyzetökből mintegy önkényt folytak. Egyéb különbség annyira nem volt, hogy például a hajadonok áldozatainál az áldozathoz szükséges külön ténykedők egészen úgy választottak, mint »Ange Patyáj« téli és nyári nagy áldozatainál láttuk. És ez természetes, mert minden úgy volt berendezve, hogy minden istenség megtalálhassa az őt illető hódolatot. Így az áldozatokat mindig folyók és vizeknél tartották, egészen úgy mint őseink, s ez által már a »Viz isten« tiszteletének elég volt téve, — az

áldozatokat tűznél főzték, s az étel főtté közben a vozat'á (ténykedő) kenyeret, sőt és az áldozat-marha nyelvét veté a tűzbe; ez által kifejezést nyert a »Tűz isten« tisztelete. Minden háznál és minden áldozó helyen ott volt az »udvar gödör« (Kardasz järko), ez a házi istenek tiszteletére volt, — az imádságok olvasása közben a föld felé hajlongottak (esedeztek) s ez már egyenesen a »föld istenség« és »földanya« tisztelete volt; így tudja ezt már szerzőnk is az 521. l. Az áldozatok és imádságok Ange Patyájval, mint minden istenek anyjával s a főisten után a legfőbb és leginkább tisztelt isteni egyéniséggel kezdődnek, azért a közös isteni tiszteleteknél soha nem hiányzottak részletek, melyek őt, mint ilyent illették, s a neki szánt állatok s növények nélkül sohasem tartattak.

Ange Patyáj két legnagyobb u. m. téli és nyári áldozatai leírása sokszor említett értekezésemben elég terjedelmesen elő van adva, erre alább még visszatérek. Elgondolhatjuk azt is, hogy a nagyobb istenségek közül egyik sem volt el saját ünnepe és áldomása, sőt keremete nélkül, a mint hogy csakugyan az ismertettem dolgozat öt ily helyet sorol el csupán egy egyház-község területén. — A »Tűz isten« Niski Páz nagyünnepe a Sz. Iván napi nagy áldozat volt s ennek az emlékezetét őrzik népünknel a Szent Iván éji tüzek, a miről alább még szinte lesz szó.

Ezúttal a »Viz isten«, »Ved-Páz« tiszteletére vonatkozólag akarok némely szokásokat elmondani, melyek népünknel, szerzőnk művéből láthatólag, értelemvésztyve bár, de ki még maig sem haltak.

Mielőtt azonban ezt tenném, szükségesnek látom megemlíteni, hogy sokszor említett értekezésemből helykimélés végett kénytelen valék több nevezetes részletet kihagyni, s csupán csak azt hagyni meg, a mit fejtegetéseim megértésére multhatatlanul szükségesnek tartok vala. Így maradt ki két oly részlet, melyek nélkül szerzőnk művének, néhány főlényeges-ségű részletét a megfelelő mordva részletekkel összevetnem, egyeztetnem egyszerűen lehetetlenség volna. Egyike ezeknek az »udvar verem« (Kardaszj-ärko), másika a »hajadonok ünnepe« tüzetesb ismertetése.

Az »udvar-verem«-re vonatkozólag szerzőnk műve 490. l. ezeket mondja: »Hontban a jenői hegységben, Diósjenő és Peröcsény között, a bérczes erdőség egy nyílásán, körülbelül hét, tiszta fehér, toronyalakú kőszál emelkedik, mintegy félkört képezve; a nép e kősziklákat oltár-köveknek nevezi s rólok általában a körülalakó műveltebbek is azt vélik, hogy ott papány őseink áldoztak; a félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe, a sejtelem szerint, az áldozati bar-mok használatlan részei vettettek.« Lássuk most a mordva istentiszteletnek ezzel egészen egyező áldozati verme (Kardaszj-ärko) leírását. »A házi áldozatok a tűzhely balfelnék-zugában történtek, a hová a szentet szokták összegyűjteni, vagy pedig az udvar közepén lévő kőlapon a »Kardaszj-ärkon.« Minden mordvai lakhely udvarán volt egy kisebb avagy nagyobb, földbe ásott kőlap. A kőlap alatt pedig gödörke volt, melyben az otthon leölt marhák vérént öntik vala, s különben is, midőn valamely állatot leöltek, ha mindjárt ebédre is; a mordvák a kőlapot multhatatlanul fölemelték, s a vért az alant lévő gödörbe bocsátják vala. Megbocsáthatatlan bűnnek tekinték a vért (kivéve a madarakét) bármi más helyre kiereszteni. Ily vétek az egész telket átok alá helyezte volna. E kő a házi istenségnek »Kardaszj-ärko-őzaisznak« vala szentelve.« Mint az »Ange Patyaj« ünnepei leírásából látók, ily kő az áldozati »keremetekben« sem hiányozhatott. — Midőn tehát szerzőnk a honti kősziklák között levő »mesterségesen vésett kerek vermet« mint őseink pogánykori áldozat-helye szükségképen való alkatrészét s a nép száján élő hagyományra támaszkodva, mely az erdőség közepett toronyalakú kősziklák által képzett félkört áldozóhelynek (keremet) tudja, őseink szent helyének mutatta be: mindenki átláthatja, hogy helyes úton járt, s mint mondani szoktuk: »fejére ütött a szegnek.« Az egyezés oly világos, hogy ehhez többet szólni is felesleges.

Maga a »keremet« szó sem ismeretlen szerzőnk előtt s Pray és Hunfalvy P. után az 521-ik lapon, az istentiszteleti helyeket pedig a 487. s köv. lapokon tárgyalja.

A másik kihagyott hely a Viz-isten tiszteletére vonatkozik. Meg volt ugyan neki is a maga külön áldozó helye, (keremetje), a hol külön ünnepeit ülni szokták; de mint emlí-

tém, az ily ünnepi áldozatok igen egyformák voltak, — és sokszor megtörtént, hogy a valamely istenség tiszteletére szentelt ünnepen oly szokások is gyakoroltattak, melyek egy másik istenség tiszteletét tárgyalták. Így, mint értekezésem 39-ik lapján elő van adva, Szemik (Simon) napján a hajadonok Ange Patyaj ünnepét ülték, — de a szigorúan vett áldomástól megválva, az ez alkalommal dívott igen költői szokások részben »Niski Pázt« (Tűz-isten), részben a »Viz-isten« tiszteletét tárgyalták. Az ez ünnep alkalmával dívott szokások azon nagybecsű részletekkel, melyeket szerzőnk művének 207. l. tárgyal, annyira találóan egyeznek, hogy nem tehetem, hogy azokkal a tisztelt osztályt meg ne ismertessem, terjedelmesen közölve azon részletet, melyet fennebbi értekezésemből kihagyni kénytelen voltam.

»Megjegyzendő, hogy e napon az orosz nép is Szemik (Simon) napját különféle szertartásokkal ünnepli, melyekhez a saját énekek sem hiányoznak.

Nagyon hihető tehát, hogy ez orosz ünnep-szertartások eredetileg nem szlávok, hanem a finn-ugor népektől kölcsönöztek, de természetes és nemzeties tisztaságukat elvesztették, s ez idő szerint nagy befolyással vannak a szóban levő mordva ünnep elvegyülésére. A nisegorodi és szimbirszki kormánykerületbeli mind morvaiak, mind a szomszédságukban lakó oroszok a következő éneket éneklik orosz nyelven: Épen így a magok ünnepén mind az orosz, mind mordva hajadonok is.

Áldj meg minket Háromság
Istennek szülője,
Az erdőre kimentünkben
Koszorúkat kötözni
Nyírfából,
Ói Did Lado!
Nyírfácskám!

Az erdőbe megyünk
Virágokat szedünk.
Koszorúkat kötünk
Oi Did Lado!
Nyírfácskám!

Megyünk lépegetve
 Liget s nyiresekbe,
 A nyírfáról ágat tépünk,
 Belőle koszorút kötünk
 Azután a vízbe vetjük,
 Oi Did Lado!
 Nyírfácskám!

Uszik-e majd a koszorú
 Alászáll-e a koszorú
 Nyírfácskám?

Usszál fenn óh koszorú
 Ne szállj alá koszorú
 Oi Did Lado
 Nyírfácskám!

A »Did Lado« kifejezést nyilván az oroszoktól kapták a mordvaiak, és már a mult század elején feltaláljuk nálók.

A kútforráshoz érkezve, a hajadonok felczifrázott nyírfájokat a parton állítják fel, vagy mint némely helyeken teszik, leszedik róla az ékességeket s élőnyírfa ágaira kötik. Azután a nyírfát körülállják s a pr'ävt-tävtär mint az ünnep vezére ezt kiáltja: »Szakmede« (vesztegjetek.)

Midőn a leányok elhallgattak, a pr'ävt-tävtär a következő könyörgést mondja;

»Kjölu-Paz! viimimaí moí (Nyírfa isten irgalmazz nekünk), Ange Patyaj adj nekünk egészséget!

Azután mélyen meghajtják magokat a nyírfa előtt háromszor.

A nyírfa-istenség e tisztelete után leveszik a koszorút a fejökről s a vízbe dobják. Ha a koszorú a víz színén fennmarad, a tulajdonosa hamar férjhez megy, ha leül, nem sokára meghal. Azután lábbelijöket levetik s megmossák a lábokat a vízben. Utoljára a nyírfáról is leszedik a díszítményeket, széttördelik s tűzbe dobják, melynél épen a tojás-lepényt sütik. Midőn az étel kész, a »prävt-tävtär« ezt kiáltja: »Szakmede« és könyörgést mond, melyben először »Csám-Páz«-hoz, azután »Ange Patyajhoz« fordulnak egészséget és jó férjeket kérvén az istenasszonytól, s végre »Kjöl-őzaiszhoz«, a kinck tiszteletére áldozzák a készített eledleket, feltartván

a peccsenyesütő serpenyőket. A készített eledeleket mind elfogyasztván, a leányok »komáztatni« kezdenek (kumitszá). E végett nyírfa-galyakból egy nagy koszorút csinálnak, melyen keresztül dallás közben mindnyájan összecsókolóznak. Szimbirszk és Nisegórod kerületekben ez alkalomra a következő saját éneket fújják orosz nyelven, melyet az oroszok is ugyane nap szertartásai közben dudolnak:

Komázgassunk, koma, komázgassunk,
Szemik nyírfájával komázgassunk,
Oi Did Ládoja a jámbor Szemiknek,
Oi Did Ládoja nyírfácskámnak,
Komácskámnak, galambomnak
Komázgassunk,
Komázgassunk,
Ne perelj, ne czivakodjál!
Oi Did Ládo nyírfácskám!»

Komáztatás után a hajadonok seregestül visszatérnek a faluba, fenhangon énekelvén most is oroszúl:

Anyá Háromság
Azonkép isten szülője,
Nemkülönben jámbor Szemik
Adj varró-tűt, s szappant nekünk,
Sulykot is a szapuláshoz,
Juttass nekünk tükröcskét is,
Kopekányi pénzecskét is,
Oi Did Ládo
Jámbor Szemik szeme fénye!

Ez énekben azelőtt nyilván a háromság helyett a főisten-ségekhez: »Csám-Páz«-hoz, »Niski-Páshoz« és »Ved-Pázhoz« (Főisten, Napisten, Vizisten) könyörögnék vala. Az »Isten szülője« kétségenkívül az »Ange-Patyaj« helyébe lépett, a »jámbor Szemik« pedig a »Kjölu-őzaisz« (Nyírfa tündér) helyébe, a kinek tiszteletére ülik vala a hajadonok az ünnepet.

Következő napon öregek és ifjak, férfiak és nők az »Ange-Patyajnak« szentelt keretben gyűlének össze közistentiszteletre. Három leány egy a parindűit-ek és jambedek gyűjtötte pénzen vásárolt egy éves fehér juhót vezet vala. Először is megmosták a juhót a kútforrásban, a szarvaira pedig nyírfa-galyakat kötözének. Ha az áldozati ünnepre sok nép gyűlt, két, három,

sőt több juhót is vevének. Bevezetvén a juhót a keleti kapun a keremetbe, átadák a lányok a »pozambuna vedek«-nek (mészárosok). Ezek a juhokat a jubák-hoz vagyis ágashoz kötözik, azután a »tersigat«-hoz (ágas) vezeték, levágák, az áldozatkéssel megnyuzák, bőrüket a »jubák«-ra (ágas) aggaták, a húst pedig átengedék a »jambenek«-nek megfőzni.

A hajadonok kendőkkel és keszkenőkkel felékesítve, a kezeikben pedig nyír-galyakat tartva, a szent nyírfa elé állanak, melyet szintén kendőkkel, keszkenőkkel és karsz-csamaksz-akkal (nagy hímezett kendők) stb. cifráznak vala fel.

A hajadonok után az asszonyok helyezkedének el, ezek után pedig a férfiak. A hazulról hozott tojás-lepények cserépedényekben rudakra akasztatának, a nyírfa elé pedig egy hordó mézzel vegyes sör (puré) állítaték.

A lányok kiválasztának magok közül hármat, a kiknek átadák az előbbi napokban gyűjtött tojást, hogy abból tepsikben »egyházközség területi tojás-lepényt« készítsenek.

Azután a vözatyä (az előimádkozó öreg férfi) a fára mászott és az istentiszteletet azonképen végzé, mint az előbbi értekezésemben elő vala adva. De ez ünnepen a nép felett nem locsogtatának szét vegyes sört, hanem a helyett a vözatyä »Kjölu-özaiszhoz« (Nyírfa tündér-kisasszony) könyörögvén, viruló nyírfa-galyakat szór vala le a fáról. A galyakat a hajadonok felszedék, koszorút kötének belőlük, s a fejökre tévék. Ez ünnepen a lányok legelőbb kapának mézes árpa-sört, juh-húst, levest és tojás-lepényt. (Mint tudjuk, más nagy áldomásokon ők kaptak legutoljára enni.)

Istentisztelet végeztével férfiak és asszonyok hazatérének, de a hajadonok a folyóhoz járulának, leveték lábbelijöket és megmosák a lábukat. Azután ismét komázgatának, vagyis a koszorún keresztül csókolódnak vala, végre mind a koszorúkat, mind az áldozati lakomán kapott nyírfa-galyakat a vízbe dobák.

Mint fennebb említém, hogy az istentiszteletek a mord-váknál minden isteni személyt együttesen illettek; úgy itt is a leányok ünnepe sajátkép a »Nyírfa-tündér« (egy, mint már említém »Ange Patyájtól« különböző kis istenség,) és a »Víz isten« együttes tisztelete, — de áldozatkor imádságaikkal először

»Csám-Páz«-hoz és »Ange Patyai«-hoz, s csak azután fordultak a »Kjölü-őzaisz«-hoz vagyis »Nyírfa-tündérhez,« s csak is midőn az áldozati menet leány serge a vízhez ér, könyörögnek egyszerre a »Nyírfa-tündérhez« és »Ange Patyájhoz.« Láttuk, hogy ekkor a nyírfa koszorúkat leszedik a fejről és a vízbe dobják, és annak fennúsztából avagy alámerüléséből jósolgatnak magoknak közel férjhezmenetelt, avagy halált. E víztiszteleti szokáshoz hasonlót említ szerzőnk a 194. s ezzel összefüggőleg a 207-ik lapon. E mellett még az a szokás is divatozik, hogy a leányok pirfűből koszorút kötve, azt egy közel álló fa ágaira hányják fel, a kié a fán marad, az még azon évben menend férjhez.« Hogy e fának ősidőkben a nyírfának kellett lenni, bizonyosnak látszik előttem. Mert valamint a mordváknál, úgy a velők több századon át közvetlen szomszédságban és szoros baráti viszonyban élt őseinknél a leányok, főleg a »Természet istenasszonyát,« s unokáját a »Nyírfa kisasszonyt« tisztelik vala. Nagyon tisztelték a »Víz-istent« is, a ki hitők szerint képes volt leendő férjeiket a tükrében megmutatni és a »Tűz-istent« is, a ki kéréket küldhetett nekik, de főtiszteletök főleg a »Természet tündérét« s a »Nyírfa kisasszonyt« illette. A 207-ik lapon szerzőnk így szól: »A szent jánosi tüzelések alkalmávali víz-tiszteleti jelenségek nyomát, »*mint pirkoszorú vízbevetése*« stb. már fennebb említők« s ez egészen egyeznék az értekezésemből kimaradt és most pótlólag közölt hajadonok víztiszteleti ünnepén dívó, fentebbi szokással, de a hivatolt helyre a »Tűz-szertartások« című fejezetben reáakadni nem tudtam.

Ugyancsak a 207-ik lapon a »Vítiszteleti szertartások« között emlékezik szerzőnk egy rendkívüli érdekes víztiszteleti szertartásról: »Karácsony estéjén, mire az éjféli misére beharangoznak, mosdik meg csendes hallgatagon a leány, arczát nem szabad megtörölni és szótlanul kell lefeküdnie, így megfogja látni álmában jövendő vőlegényét. Ugyanekkor éjféلكor a leányok a kút párkányába háromszor vágják be a késöket s a víz tündére feleletet ad nekik jövőjükről.« Ennek a részletnek első fele nem csak nincs ellenkezésben a mordva hajadonok víz-cultuszával, de sőt azzal igen is egyezik, mert ez ünnepi jóslatok népünkönél is egészen azok, mint a mordváknál láttuk,

a »Természet istenasszonya ünnepein,« mint látók, a mosakodás is nagyban szerepelt, ilyenek voltak még az ünnepi jósolgató öntés; (ezen országszerte, de kivált a Dunán túl dívó s nekünk a mordvákkal közös szokásról szerzőnk művében nem emlékezik) választakon földre fekvő hallgatódzás, (ezt szerzőnk is ismeri s a 212-ik lapon tárgyalja,) mind e jósolgató szokások tárgya mind nálunk, mind a mordváknál: annak találgatása, melyik leánynak melyik legény van szánva, — és ha ezer év alatt egyetmás értelmét veszítve, megis változhatott, a földolokban az egyezés oly nagy, hogy a két nép szokásainak ősidőkben volt teljes azonosságára méltán következtethetünk. Fontosabb azonban ennél az idéztem részlet második része: »Karácsony éjszakáján késeiknek háromszor a kút párkányába vágása.«

Ugyanis mint értekezésemben elő van adva, a mordva áldozatok közösek voltak, s hajdan a präv (főnök) szerepét egyenesen a fejedelem vitte, s részt vett benne az egész nép, s mindenhez, a mi az áldozathoz kellett, közösen járult, — az áldozat előtti, közbeni s utáni szokások pedig egészen azok voltak, mint a legújabb időkben, azzal a különbséggel, hogy nagyobb fényűzés fejtetett ki: mint ma, midőn a hajdan hatalmas nép ezredéves üldöztetés után az orosz clembe beolvadtával halálos ágyán teljes kihaltához rohanó lépésekkel közeledik, s íme ebben már benne foglaltatik a megoldása a szerzőnk műve 484. lapján fölvetett ama kérdésnek is: »vajjon a fejedelemség mellett látott főpapi hivataloknál fogva nálunk is a fejedelemség összefüggött-e a legfőbb vallási tekintély gyakorlatával?« mit szerzőnk is igen helyesen »igen«-nel dönt el, hivatkozván Álmos és Árpádra, kik ékronikásaink szerint magok imádkoznak a népért és mint áldozó papok mutatják fel istennek népök színe előtt az áldozatot. Mindez a mordvák áldozati szokásai által újabb megerősítést s csaknem átlátszótságot nyer.

Értekezésemben, hol az egyház-község területi közáldomások vázoltatnak, elő van adva az is, hogy a gyűjtők, a mint a házalást megkezdik, házról-házra járva, egyikök (a jambed) mielőtt a házba lépne, ötször szúrja a ház ajtajába az áldozati kést, és csak azután lép be a házba gyűjteni.

A nálunk dívó »kút párkányába való kés szúrása a hajdonoknak« nyilván ezen pogány őskori áldozataink előkészü-

leteit képező szokásnak ma már értelemvesztett maradványa, a honnan méltán következtethetjük, hogy az áldozatok egészen azon szertartásokkal tartattak, mint ez értekezésemben le van írva: hogy mikép ment az végbe a mordváknál.

A mit szerzőnk a vízzel gyakorolt s a vízi szellem tiszteletét tárgyazó libatiókról mond, hogy a ki tele palaczkból vizet önt, valamit előbb félre cseppent belőle, így a kút és forrásból merítő is, a mint erről Schott is értesít, hogy az oláh asszony korsójába vagy vedrébe vizet merítve, egy kanálnyit u. m. visszaönt a víz istennőjének, — e szokásokról az értekezésemben ismertettem mordva pogány szertartások nem értesítnek ugyan, de már maga az áldozatoknál dívó azon szokás, hogy az áldozatoknál papkép ténykedő rozatjá a már megsült vagy megfőtt áldozat-marhának legizesebb falatját, különösen az állat nyelvét egy merítő kanálba teszi, melybe már előzőleg kenyeret és sót tett, — s mind ezt a tűzbe veti, a mi nyilván a »Tűz isten« tiszteletére történik: föltehetjük, hogy ezen, a vízzel való libatiói szokás, melynek a magyar népnél való divatát magam is jól ismerem, s ismeri sok más, a nélkül, hogy értelmét ma már tudná, a mordva házi szokások között szintén nem hiányzott; már maga azon körülmény, hogy ez kiválólag az oláhságnál tartotta fenn leginkább magát, kezeskedhetik erről, mert ők a szokást egyenesen bolgár = mordva őseiktől örökölték, mint sok más egyebet. Ugyane libatiói szokásokat a vízmerítésnek népünknel szokásos különös babonás módjait összeveti szerzőnk, Lencquist után a finn néphittel, mely szerint a betegnek éjszak felé folyó vizből kell innia, s az edényt ivás után a vállain keresztül hátra hajítania. Bár e szokásokat mordva részletekkel egyeztetni nem tudom, mert elvégre az ismertettem mű mindenre nem terjedhetett ki, de hogy őspogánykori hitregészeti töredékek, s a vízisten tiszteletében gyökereznek, miután azt magok a közlött részletek is a »víz szelleme« egyenes megnevezésével is tisztán így tudják, kétséget nem szenvedhet. Itt csakis azon fölvilágosítást kell még adnom, hogy az edény hátra hajítása nem szorosan, sem nem egyedül a »Vízisten« tiszteletét tárgyazza, hanem az a szokásos varázslási formuláréknak minden altáji népnél kivétel nélkül divatozott, legáltalánosb módja (formuláréja) volt. Megvan a voguloknál is. A pótlólag közlött

részletből látók, hogy a hajadonok nyári ünnepein a víz tiszteltére való mosakodás is, mint pogányvallási szertartás divott a mordváknál; ezzel összevethető az, a mit szerzőnk a 205. l. mond: »A víztisztelet egy másik kitünő gyakorlata a lustratiók = vízbeni fürdés, mosás általi tisztulás volt. Régi népszokásaink és babonáink ezt is élénken említik még. Krekwitz (descr. Hung. 158.) tudósít a Kőrös folyó melletti Feketetőről, hol a régi szokás szerint, a kik először e helyre jöttek, a vízbe mártattak,« a minek még Báthori István is kénytelen volt magát alávetni, és a mit a nyelvemlékekből idéz (2. 15.) Török János vádja a kassai tanács előtt bizonyos tehányi nők ellen, »én láttam hogi Margit és Anna ketten tüzet raktank az hostát végén az uiz melet ot az honan tehaniban mennek, és ők magok keten a uizben alotank, Margit és Anna egymást uizzel öntöztek. Uajat mostanak az uizben« stb. ezenkívül valamint a mordvák minden alkalommal, midőn vízzel van dolguk, nem mulasztják el a »Vízisten« iránti tiszteletüket kimutatni, a mint látom ezt például a Reguly ide vonatkozó gyűjteményéből, hol a fürdést folyó vízben végzett leányokról az mondatik, hogy e szavakkal szokták hálájokat a vízistenségek iránt kifejezni: »pasibo, pasibo ved-atyä, ved-ava, köszönet, köszönet Víz-atyus, Víz-anyus«. (Ez fürdés után való hálaadás.) »Szia sakal ved-atyä, páfhéi šäjär ved-ava.« »Ezüst szakálú vízatyus, selyem hajú vízanyus (Mikor a vízen járdoznak, ha p. o. valaki belefult. Nyelvt. közlemények V. 1.): szint azonképen pogányőseink is valahányszor vízhez közeledtek, s hozzá még oly veszélyes műveletet is kellett végrehajtani, milyen a folyóvizeknek tömlőkön átusztatása, előzőleg okvetetlen könyörögtek, utólag pedig hálát adtak a szerencsés sikerért, az oly félelmetes istenségnek, a milyen volt a »Víz-anya és Víz-anya.« S íme e szertartásokra vonatkozik Anonymus »ritu paganismo« kifejezése. Az özvegyek áldozata szintén a »Vízisten« tisztelete volt, de valamint egyéb alkalmakkor, úgy itt sem kizárólagosan, hanem a többi isteni egyénekkal együttesen.

A vízelem személyesítéséről Gaal után azt mondja, hogy a mese azt kék színű hölgyalaknak képzei s a föld, tűz és lég testvérének tudja, ez ismét egy adat arra, hogy őseink vallása a velök sok századon át szomszédi és szövetségi viszony-

ban élő mordva (mokcsa) nép vallásával e tekintetben is egyezett, — mert hisz értekezéséből is láthatólag »Ved-Páz« (Víz-isten), »Mastir-Páz« (Föld-isten) »Niski-Páz,« másképp »Si-Páz« (Tűz- és Nap-isten) és »Varma Páz« (a szelek istene) a »Természet tündére« fiai voltak. Hogy a Gaal meséje ez isteni személyeket nőknek tudja, különbséget nem tehet, mert az áltáji népek fölfogása az isteneket is mindig családosoknak tudja, a minthogy e tekintetben saját, hitregészeti részleteket tartalmazó népmeséink is mindig ilyeneknek tudják őket.

* * *

Azokhoz, a miket szerzőnk a »fölelem« tiszteletének pogányőseinknél való divatozásáról előad, önként csatlakoznak azon adatok, melyeket a 211—212. l. említ s népünknek a »Földanyához« való kiváló nagy tiszteletét mindennél jobban képesek tolmácsolni, miszerint az újonszülöttnek mindjárt születésekor legelőbb is a földre kellett letétnie, honnét aztán az atyja emelte fel; az újon szülött gyerek kezébe föld-rög és gazdasági eszközök adattak, a haldoklót is a földre fektetik, hogy ez által halálos küzdelme megkönnyíttessék; a kinek torka fáj, a földre térdepel és háromszor mondja: »édes anyám föld, neked mondom, torkom fáj,« s azután megcsókolja a földet, mely utóbbi ráolvasásmód a Bornemissza Péternél találtató ráolvasások között is előfordul. Lásd *Értekezésem a Finn költészetéről s Értekezések a nyelv és széptud.* III. VI. 1873. 92. l. »A kinek torkába ereszkedett« stb., melyekben a »föld édes anya« a hozzá intézett imádság folytán egyenesen, mint személyesített isteni egyéniség fordul elő. Helyesen mondja szerzőnk a 397. l. a ráolvasásokról, hogy »lényegök abban áll, hogy azok a pogányvallás imádságai, áldásformulái voltak, melyek a szükségben elmondattak« s az említett ráolvasás egészen ilyen részlet.

Szerzőnk azonban még ennek fölfedezése előtt biztosan megtudta már művében állapítani a rendelkezésére álló adatokból nemcsak azt, hogy pogányőseink a fölelemet, mint nagy jótékonyságú isteni egyedet kiváló tiszteletben részesítették, hanem a mi ennél a bámulatot sokkal inkább képes felkölteni, műve 213. lapján azt is, hogy »a földtisztelet sajátlag

két isteni egyedre vonatkozik vala, u. m. a »föld anyára« és egy külön személyesített »föld tündérnőre,« ki mélyen a föld alatt egy barlangban lakik, melyet az oldalában levő drága kövek, karbunkulusok, mint bibor-lángú szövétnekek világosítanak meg.« Elhelye szerzőnknek a mordva őspogányvallásnak az értekezésem 10-ik lapján elszámolt istenségeivel egészen talál, a mennyiben ott is két földistenség van, u. m. »Norrova Aparuči«, az »Anyá istenasszony« másod-leánya a földművelés istenasszonya és ennek a fia Masztir Páz a sajátképen való földisten.

Elismerem, hogy azon körülmény, hogy a két mordva földistenségek közül egyik férfi, a másik nő, némi különbséget létesít, de valóban az csak látszólag van így, mert »nem« (genus) az altáji népek nyelvében egészen hiányozván, az ily mythologiai egyének idővel való elvegyülései vajmi könnyen megtörténhetnek, a mint ezt sokszor említett értekezésem 54-ik lapján az »ember« szóról is kimutattam. Így változhatott el idő folytán nálunk a föld belsejében lakozó eredetileg férfi földistenség, kinek a mordváknál Masztir Páz felel meg, női istenséggé.

Ezt a »tündér« szó, mely ma már jóformán csakis női értelemben jár, vajmi könnyen eszközölhette, holott eredetileg nem csupán, női, hanem férfi tündért is jelenthetett. Ily elvegyülések nemcsak hosszú idő és tér által elválasztott rokon népeknél, hanem ugyanazon egy nép felekezéseinél is előfordúlnak.

Szerzőnk által megállapított eme két földistenség akár férfiak, akár, mint a magyar töredékek tudják, női istenségek, kettős volta fontosb, mint első pillanatra látszik, mert ezek egyike, valamint a mordváknál, úgy nincs, nem lehet benne kétség, hogy pogány őseinknél is a földművelés istensége volt, a minek hogy őseinknél okvetlen dívnia kellett, azt Ibn Dastahnak bizonyásgtételén kívül, a ki tudja, hogy a magyaroknak sok szántóföljök is volt, a földművelési eszközök és gabnafajok részint tisztán magyar, részint tatárból kölcsönzött nevei, mint köles, buza, zab, árpa, borsó, szántás-vetés, szántó madár, (finnül is kyntő-rastas) ételek közt köles-kása, a »bába kalács«, »tor-kása« stb. kétségtelenül bizonyítják, a mi egyébiránt eléggé kitűnik hazai krónikásainknak szerzőnk által a 209. l. idézett abbeli adatából is, hogy a Szvatopluktól csellel nyert

vizet, fűvet, földet, mint azon jelveket, melyek által az új hon birtoka átvétetik (Tur. 2. 3. bud. 38.) miután a követ ezeket is meghozván, meggyőződtek, hogy a föld »terra nigri zabuli« »bene cognoverunt, quod terra optima sit:« fel is áldozták. No már víznek, fűnek jóságát a nomád is fölismerhette, — de hogy a fekete homok a földművelésre más földnemeknél alkalmasb, ezt csak földművelő nép tudhatta, mint a kinek bő alkalma vala a földnemek különbségeivel saját tapasztalatából arca veritékével megismerkednie. Ugyancsak e mellett szól a szerzőnk után imént említett népszokás, hogy az újon született gyerekek legott föld-rög és gazdasági eszközök adatnak a kezébe, mert mindezek tisztán őspogánykori szokások maradványai népünknel.

Szerzőnk a csellel nyert víz, fű és földbeli ajándékokban nemcsak az új hon átvétele — az ország feletti hatalom elismerésének és hódolásnak jelvényeit, hanem egyszersmind föld mythoszi jelvényeket is lát bennök. E fölfogást csak helyeselni lehet; a víz a »Vízisten,« a fű a »Földművelés istene,« a föld a »Földisten« tiszteletét jelenti, — más részről az ily nagy fontosságú ténykedések, mint a földnek jelképies átvétele, áldozatok és ezen az áldomás tárgyát képező dolgok felmutatása nélkül meg nem történhetek.

Mint mondom, szerzőnk műve 209. és köv. ll. az új honnak víz, föld és fű által való jelvies birtokba vételében föld-mythoszi nyomokat lát, s ezt kellőleg hangsúlyozza. Múltán, ennek a mordva mythologia újabb bizonyosságául szolgál. Így »A mordvaiak történelmi viszontagságai« című értekezésemben szintén olvasható egy igen érdekes verses mokcsa történeti monda, hol az van leírva, hogyan intéz Rettenetes Iván hódító hadjáratot a Mordva földre, hogyan találja őket éppen a »Földanya« tiszteletére tartott »nagy áldomáson«, a »Földanyához« esedezve, hogyan kedveskednek neki, mint vendégnek a mokcsák az áldozati kész ételekből; hogyan költik el könnyelmű gyerekek a mokcsa nép részéről Rettenetes Ivánnak kedveskedésképen, de korántsem hódolat jeléül általok küldött élelembeli ajándékokat útközben, s hogyan töltik meg az üres edényeket földdel, mit aztán Rettenetes Iván önkéntes hódolat jeléül fogad s elfoglalja a mordva földet.

Hogy a mokesáknál a föld jelvies átadásának ugyanazon értelme és jelentése volt, mint őseinknél, az a fennebbi mordva verses mondából eléggé kitűnik, de kitűnik egyszersmind az is, mint erre már a *Mordvaiak történelmi viszontagságai* című értekezésemben rámutattam, hogy az Árpád honfoglalásakorbeli csel őseinknek nem volt tisztán új leleménye, hanem ily mondai alapnak már az őshazában léteznie kellett, s egyaránt ismeretes volt mind nálok, mind a mordváknál; — nagyobb vállalatoknál, hadviseléseknél aztán, a milyen volt nálunk a honfoglalás, a nyertes fél a jelvies föld átadását a legyőzött féllel akarva, nem akarva, végrehajtatta, a mint említi ezt a Névtelen Menumorótról, — a vesztes fél pedig viselte nemcsak a kárt, hanem a sokszor hősies küzdelem kifejtése után vajmi igazságtalan szégyenletes megaláztatást is: a dolog megtörténtének olyatén magyarázatát, a milyen a győztes félnek tetszett, — ez volt az eset a mordváknál is, midőn Rettenetes Iván őket hatalma alá vetette. A Párisban megjelenő *Revue de Philologie et d' Ethnographie* cz. folyóirat 1876. évfolyama II. k. 3. és 4. száma a mordvák történelmi viszontagságait tárgyalván, a fennebbi mordva verses mondából jóakaratólag a mordva nép nemzeti büszkeségére vont következtetést, mely nem engedi meg nekik a hódítási tény egyszerű bevallását, hanem azt a fennebbi cselből önként folyó önkénytes hódolásra magyarázza.

Lehet, hogy így van, de mindenesetre nevezetes, hogy ennek emlékezete szerencsétlen sorsuk érzetében egy a *Pannonia elfoglalásáról* szóló énekhez egészen hasonló verses mondában maradott fenn a mai mordváknál.

Igazat kell adnom szerzőnknek a műve 210-ik lapján nyilvánított abbeli nézetére nézve is, hogy a Corpus jurisban olvasható, határjárás alkalmával szokásos esküforma s a vele összekötött földdel való szertartások, a »*seria et terribilis iuramenti forma jam olim in Regno Hungariae adinventata et observata,*« mely akkép gyakoroltatott, hogy »határjárások és kiigazitások alkalmával, annak, a kinek birói ítélet folytán le kellett tenni az esküt, a peres föld helyszínén ásott gödörbe köldökéig bele kellett állani, s fedetlen fövel s mezítláb jobb kezében darab földet feje fölött tartva, kellett a bírósági személy

által elibe szabott esküt elmondani, hozzáadván a szokásos esküszöveghez, hogy ha pedig ezen esküt hamisan s csalárdul tette volna, ugyanazon föld nyelje el, soha se maga, se örökösei semmi hasznát ne lássák, hanem haszon és gyümölcsözés helyett tövist és bojtorjánt teremjen; — nyilván a régi őspogányvallás keresztyéniesített maradványa, melyet pogány őseink nyilván a »Földistenre« tettek le, s egyszersmind nevezetes adat ez is pogány őseinknél a földművelés divátára, — mert a darab földek (részbirtokok) feletti villongások, s a felettök való bíraskodás ily kifejtett gyakorlata szükségképen föltételezi a földművelést.

Az ismertetem Aspelin-féle dolgozat, ily részleteket nem tartalmaz, mert, mint tisztán mythologiai értekezésnek a bíraskodás és eskületétel módja, tárgyalási körén kívül esnek, van azonban a mordváknál a halálbüntetésnek, lynch — igazságszolgáltatásnak egy oly módja, mely erre nagyon emlékeztet, ez egy csinos balladában fordul elő: melyet Budenz József Ahlquist finn nyelvész után a Nyelvtud. közl. VIII. kötetében közölt, a Moksa- és Erza nyelvtanában, s melyet itt terjedelmesen fordításban közlök:

»Éldegélnek atyus és felesége kettecskén. Két fiók van, s mindkettőnek fiatal felesége. A nagyobbik boldogul él a nejevel. A menyecskének sarkig ér az inge, térdig rajt a hímzés, ujjja hegyéig a ruha ujjja, könyökig rajt a hímzés. Az ifjabbik nejevel nem szerencsés, térdig ér az inge, könyökig az ujjja ujjja hegyig a czafatja. Haza jön az átkozott férje, mondja a feleségének: »gyere, viszlek anyádhoz vendégül.« Ez hát kezdi összeszedni czókmókját, készítgeti mogyoró-féreg kicsinyjeit, férje befogja a földből alig látszó lovát, felesége kiviszi a gyermekeit, szánba ültek, vendégül mentek. Az erdő sűrűjébe érve, az átkozott egy mély gödörbe borította őket; előbb mogyoró-féreg kicsinyjeit hajgálta bele, aztán hattyúfehér feleségét fojtotta meg. Megfordítá a lovát, hazament, az erdőben jajgatva járt, a mezőn füttyörészve, a faluban énekelve; kinyitja a kaput az udvarra tánczolva megy, a lépcsőre ugrándozva, a házba be tapsolgatva.

Kérdi az anyja: »egészségesek-e, fiam, unokáim nagy szüléi;« — »egészségesek, nincs semmi bajok.«

Akárhova megy az eb, sír, de könyeit nem mutatja; hanem az anyja mégis meglátta: »Hová tőd te hitvány kutya menyem és unokáim?« »te, anyám, unokáidat ne várd: unokáid a mély gödörbe hullottak, anyjok is a meredek széléről lefordulva ott vigyorog, nevet.« — »Te fiam, így mért cselekedtél?« — »én így azért cselekedtem: midőn este lefekszel, átkozz meg; midőn reggel fölkelsz, átkozz meg.«

Akkor osztán hátrakötötték a kezeit, a lábaira vasat vertek; kivítették a mezőre, »mellig gödörbe cresztették, fát raktak rá, meggyújtották, s a kutyát megégették.«

Egészen hasonló büntetés nemét említi Vámbéry a khivai tatároknál divatozónak házasságtörő nők ellenében, azok is mellig földbe ássák a bűnöst, azután megkövezik.

Én a nálunk divatozó földeskit így magyarázom: Ismeretes, mert történelmileg bebizonyított tény, mennyire szent volt őseinknél az adott szó, hát még az eskü, — tudjuk, mily iszonyú büntetés sújtotta az esküszegő »ludasokat« nem kevesebb, mint a társadalomból való kitaszíttatás. Mely tekintetben elég a Történelmi-tárban a Dobó-Balassa féle felségsértési pörben a Radéczy n.-váradai püspöknek, mint kire a titkos vizsgálatra való fölügyelet bízva volt, egy, Miksa királyhoz intézett levelében olvasható nyilatkozatára hivatkoznom, a ki erre vonatkozólag így szól: »De attól lehet netán tartani, hogy bűnösségük érzetében azt, a mi ránk nézve fontos, elhallgatják, avagy ha szólnak, olyast mondanak, a mi a dologra nem tartozik: biz ez megeshetik. Én azonban még sem tartom őket oly istenteleneknek (atheos), hogy esküvel kényszerítve valótlan-ságot állítanának: főleg azért, mert az ily valótlan-ságot állítók, mint esküszegők ellen rendkívül szigorú törvényeink vannak, melyektől való féltőkben sokszor kénytelen-kelletlenül is igazat mondanak. Mert a magyar törvény az ilyeneket javaiktól megfosztja, s életüket becsstelenséggel illeti: ugyanis pór-ruhába öltöztetve, kenderkőcz övvel övezve, mezítláb és tisztesség nélkül járni kényszerítve, minden köz- és magánhivatalok viselésére képtelennek nyilváníttatnak, mely törvényt a magyarok csirkefogónak vagyis »ludasnak« mondanak; mert nincs oly elrejtett dolog, hogy előbb-utóbb ki ne derüljön; az irott vallomás pedig nem vész el, s így a valótlan-ságon rajta-

érethetnek, azért ettől való féltökben vagy nem mernek, vagy nem tudnak egyebet, mint igazat mondani.« (Történelmi-tár 1879. IV. füz. 698. l.) A fennebbi földeskü tehát pogány őseinknél nem csupán azt jelenthette, hogy hamiseskü esetére a »Földisten« büntetését vonhatja magára, hanem jelenthette azt is, hogy a rajtaéretés, rábizonyosodás esetére nem fogják bevárni a »Föld-anya« haragját, mely holta után nem fogja megtűrni a kebelében, hanem még életében olyatén büntetés várákodik rá, a milyennek divatát a mordvák és tatároknál vázolám. A keresztyén vallás elfogadása után természetesen ily büntetések végrehajtásáról szó sem lehetett többé, de a mellig földbe ásatás eskütelétkor, ennek is őrizheti az emlékeztét.

* * *

Az »Anyai-istenasszonynak« a mordváknál negyedik leánya az »Erdők, ligetek s fák istenasszonya,« s ennek a fia »Varma-Páz« a szél és levegő istene.

Szerzőnk ez istenségnak őspogányvallásunkban volt divatára vonatkozólag, kiindulva a házak ormán szokásos ércz szélkakasok, szélvitorláknak a német »wetterhahn«-nak megfelelő »szélkakas« magyar nevén kívül egy igen eredeti magyar elnevezés a »szélanya« = petasus, velum in pinnaculis, penniculum (Molnár, Kresznerics) névnek régibb szótárainkban előforduló divatából; mely már nyilván mythologiai személyesítésre mutat; e személyesítésnek bővebb igazolásaúl Gaal után a 215. l. ezeket mondja: »a Kékhegység ormán lakik a lég tündére, a »Szélanya« kék ruhában ülve, számtalan kapuval biró kék háza előtt, melyeken fiai, a szelek ki- és bejárnak.« Ime ez is talál. Kevesbbé tudom ilyenek találni azt, a mit a 214-ik lapon a Guta-ütésről, mint a szélütéssel azonos kifejezésről mond, miszerint ez is egy rosszakaratú isteni lény volna.

A szél-ütésről magam is egészen így gondolkozom, de a Guta-ütés azért gyanús előttem, mert ezt a francia is »la goutte«-nak mondja, ha csak a dolog úgy nem történt, hogy altáji népek is olvadván be a gót fegyver-társakkal együtt a gall elembe, úgy vitték be e szót a francia nyelvbe, — a mint-hogy nem hiányoznak francia írók, kik ilyes beolvadás lehetőségét magok is megengedik, mint például ezt Belloquet-nél

látom, ki erre nézve így szól: — — — »Végre hegyeink között még maig is fölismerhetni vélnék némelyek időről-időre feltűnedező maradványait valamely ma már elenyészett ősnépeknek: például a hunoknak, kiknek egy töredéke Pierquin de Gembloux szerint Attila visszavonulása óta mindez ideig fentartotta volna magát Morvánban a maga szögletes fejé, mandula alakú apró szemei-, lapos arcza-, gyöngén benyomódott orra-, merev haja és csupasz képével. Főnemzetiségök — úgy mond, Gaux vagy Geaux-nak hívja magát. Ugyanott a hunok lovaitól származnék egy lófaj, mely igen közel áll az ukraniaihoz s mint ez józansága- s fáradalmak- és az évszakok mostohaságával megküzdeni bíró győzőségével tünteti ki magát;« ismét:

»A czimberek, teutonok, Cesár germánjai, rómaiak, bretonok, góthok, svévek, vandalok, alamánok, burgondok, frankok, szarmaták, hunok, alánok, szászok, thaifalok, normannok, magyarok, angolok, szóval e mintegy húszra menő különféle népek, mind hagyának vissza nehány, több-kevesebb csöpp vért mi közöttünk.«

* * *

A vadászat istene a mordva pogány ősvallásban »Voltszi-Páz,« az Anya-istenasszony negyedik fia, minden élők az emberen kívül legfőbb istene. De ő oltalmazza az embereket is vadászaton, madarászaton, halászaton.

Az előbbi erdőistenasszonynak, mint látók, csak az erdei növényzet díszlése tartozott gondjai alá, nem egyszersmind az állatok is, mert ezeknek gondozása egy külön istenség alá tartozott, s ez »Voltszi-Páz« a vadászat istene volt, ő oltalmazá az embereket vadászaton, halászaton, madarászaton, a mit szerzőnk ez istenségre vonatkozólag a rendelkezésére álló népies magyar töredékekből összeállítani tudott, a többiekkel összehasonlítva, elenyészőleg kevés, ezt maga is látszik érezni, azért a mi saját nagybecsű gyűjteményéből erre vonatkozólag nem telt, azt a finn mythológiából igyekezett pótolni, a hol erre nézve önként ajánlkozott egy oly isteni egyed, a ki a nélkül, hogy szerzőnk csak gyaníthatta volna is, megválva azon egy körülménytől, hogy a mordva »Vadászat istene« külön isten-

egyed a sajátképeni »erdő istentől,« máskülönben egészen olyan, mint a finn hitregészeti erdőistene, saját nevén: »Tápiója« a Kalevala »erdő deres szakálú örege lombföveg-, és mohkődmönnel, ki a fákat lombruháikba öltözteti, erdeiben mézet nevel, gondozza a vadakat, s a vadász útjára terelgetve szerencsés vadászatot ad, számos cselédje van, férfi és női tagokból álló, kik mind az erdő közepén, Tápio udvarán laknak, ennek a kapui aranytól sugárzanak, benne az áldásosztó tündérek tanyáznak; lakuk is van három: fa-, csont- és kővár, hat aranyos ablakkal, nekik engedelmeskednek a fenyő, a boróka, berkenye, zelnice fa-tündérek« stb. Én a *Finn költészetéről* stb. című értekezésemben a magyar »Tápio« helységnevből ily nevű erdei főbb istennek egykor őseinknél léteztére vontam következtetést, a mint ezt előttem már Kazinczy Gábor is tette volt, ki is ezeket mondja: »Nem mintha nagy dolognak tartanám, curiosumkép emlékeztetem az olvasót a magyar Tápióra (Pest vm.) s azon helységekre, miknek nevet e folyam adott.« (Új magyar muzeum V. k.) Hunfalvy Pál ezt azért nem látja elfogadhatónak, mert a »jo« képző, valamint a »va« is eredetileg csak folyóvizek neveiben jó elő s eredetileg valamint a többi rokon nyelvekben, úgy a magyarban is vizet jelentett. E felhozott erősség erejét magam is érzem, de a dolgot azért lehetetlenségnek még sem tartanám, ha azon körülmény nem állana útjában, hogy történelmi kútfontink a magyar népnek a sajátképeni szuomi (finn) néppel való együttlaktáról semmit sem tudnak. Ismerniök okvetetlen kellett őket, mert ha máshol nem, a két nép szegényebb része a Jegestengeren való halászatokon szükségképen találkozott egymással, de az ily futólagos találkozások nem oly természetűek, hogy egyik nép a másiktól »isteneket« vegyen át. Ha tehát a szuomi néppel közelebbi érintkezésben nem voltak, nem is valószínű, hogy az »Erdők főistenét« Tápiónak hívták, — hanem saját nyelvökön okvetetlenül mint a többi istenségeket »Erdő istenének« nevezték. Továbbá bármennyire összeillik is, hogy a két fogalom: »erdő« és »vadászat« egynek vétessék, s egy istenség hatásköréhez tartozónak gondoltassék; látva azon valóban szembeszökő egyezést, mely a moksa hitrege és szerzőnk nagyszerű gyűjteményében lerakott, egészen s teljesen egyező saját hitregészeti

töredékeink között van, mely annyira megy, hogy a nyírfatündér a »Nyírf-Kisasszony« magyar neve mellett ott találjuk synonym névkép a Galeotti tudósítása szerint ősrégi »Koledát,« tehát ugyanazon tündéregyed mokcsa nevét is (kjöl-äda) nem lehet benne kétség, hogy a hatáskör beosztása is ugyanaz volt, vagyis nem mint a szuomiaknál »erdő és vadászat istene,« hanem külön erdő, és külön vadászati isten volt. Ez nem csak nem gátol abban, hogy a »Vadászat istenét« különben egészen olyannak képzeljük, mint a finn »Tápio«, —ellenkezőleg örülünk rajta, hogy róla oly tökéletes képet birunk, mint a minőt a Kalevala ad a szuomi erdőistenről »Tápióról« és családjáról mert ezt mind a mordvák, mind őseink is okvetetlenül így tudták s a vadász »ráolvasások« is egészen egyek voltak; —annyira egyezett az észjárás valamennyi altáji s különösen finn-ugor népeknél. Igen érdekes az, a mit Merényi dunamelléki eredeti népmeséi egyikében, melynek czíme a »Sündisznó« fordul elő, »az erdők leánya finnül »metsänpiika,« az illető hely a következő: »Már két esztendő óta volt az egy pár cseléd az »erdők leányánál,« ki őket, mint tulajdon magzatjait fölnevelte,« ez tehát kétségen kívül egyike volt a fennebbi két erdei istenségnek.

* * *

A »Tél, az éj és a hold istene az »Anyá istenasszony« harmadik fia: »Názárom-Páz.« Ő fogadja be az ő »sötét méhkásának« nevezett birodalmába minden megholt lelkét. A jókat, jámborokat testvéréhez a »Napistenhez« küldi, a gonoszokat pedig Saitán hatalma alá üzi. Szerzőnk művében a »Télre« vonatkozó oly adatokat, melyeket vele egyeztetni tudnék, nem találtam. A 295. s köv. lapokon tárgyalt s borzas báb, tőke, ruha-rongyokba öltöztetett szalmazsúp stb. alakban személyesített »télkihordása,« — valamint a »halálnak« — továbbá a »kiske bójtnak — kihordása, sárba tapodása, szétfűrészelése a mordva hitrege »Nazarom-Páz«-zához semmit sem hasonlít. Nekem úgy tetszik, hogy e szokások eredetileg szláv szokások s úgy jöttek át a magyarokhoz, a velők együtt élő tótoktól. Maga a »kiske« ételnév is annyira nem magyar, hogy a legmagyarabb vidékeken egészen ismeretlen, mert a bójtnak szokások

savanyú levest a magyarok »korpa-cziberének« híjják, de »ezibere« kihordásáról a magyar nép nem tud semmit. A miket szerzőnk az »éj«-ről a 278. és 293-ik lapon mond, hogy népünk »fekete lónak« képzelhette, a mordva istenséggel lehető összehasonlításra nem kínálkoznak, de azt igen is megengedem, hogy az »éjnek« külön tündére lehetett. Ugyanezen istenség a »Hold« istensége is. Mind ő, mind testvére a »Napisten« nagyon kedvelt népszerű istenségek voltak a mordvák-nál menyekzőkön, mint sokszor idézett értekezésemben kifejtém az új menyecskét a »Nap- és Holdistennek« nevezett napa és ipa közzé ültették, férje »Mennydörgő istennek,« maga pedig ennek feleségének nevezteték, s ez már maga is eléggé mutatja, hogy nagyon szerelmeseknek képzeltek őket, a minthogy a »Mennydörgő« csakugyan halandó leányt (»Szirsa«-t) vett magának feleségül a mokcsák közül. Épen ilyen szerelmeseknek s az emberi szépnemmel erősen rokonszenvezőknek tudják népmeséink is e két istenséget (Nap és Hold), a mint ezt szerzőnk is műve 265-ik lapján Majláth János után fejtegeti, említvén mint megy a »Nap« mint királyfi a királyleányért kopogva a palota ablakára, s mint viszi a kiadott hölgyet arany híd-on országába, a nap közepébe, míg a »Holdkirály« mint ezüst folyó nyúlik elé s ragyogó habjain viszi királyi aráját a holdba. Itt csak annyit említek még meg, hogy a szuomiaknak (finneknek) ide vonatkozó mondáik szakasztott másai a mieinknek, továbbá, hogy a szuomiaknál, mordvák-nál és nálunk is mint testvérek együtt említetnek, végre, hogy a székelyeknél máig fenn lévő »Napisten« mindkét isteni egyed nagy népszerűségét tanúsítja, egyenesen istennek pedig az »Öreg istenen« és a »Magyarok istenén« kívül csakis a »Napistent« tudja még.

* * *

Egy isteni egyed van még a mordva főbb istenségek között, a kinek hatásköre egyik részét tekintve, szerzőnk művében megfelelő népies töredékekre teljességgel nem tudtam akadni. Ez »Niškende Tejtär« az »Anyá istenasszony« legöregebbik leánya, a mordvák-nál ősidőktől fogva kedves méhészkedésük oltalmazója. Vannak-e, élnek-e erre vonatkozólag a magyar nép ajkán hitregei töredékek? nem tudhatjuk. Hogy régenten

őskorban oly költői tárgy, mint a méhek köztársasága, őseink vallásában képviselet nélkül lett volna, ismerve azon valóban gyönyörű részleteket, melyek erre nézve a Kalevala XV: 393—534. vv. találtatnak, — tudva továbbá azt, hogy a mord-váknál a foglalkozásnak külön istensége van, — az képzelhetetlen. Sajátságos, hogy a szuomiaknál, kiknek mai hazájokban méhészet a hideg éghajlat miatt, úgy szólván ismeretlen valami, a reá vonatkozó hitregei mondák teljes épségökben fenmaradtak, — világos jeleül annak, hogy valamikor délibb vidékeken laktak, hol a házi ipar ez ága honos volt, a miből egyszersmind megítélhetjük, mily roppant régiség az, melyben e rúnók keletkeztek.

Volt-e pogány őseinknek ily istenségök, ide vonatkozó adatok teljes hiánya miatt, nehéz eldönteni. Hogy az őshazában őseink a méhészetet jól ismerhették, annak emlékét fentartotta a Gaál György-féle népmese gyűjtemény *Zöldike* című hitregészeti népmeséje, melyben azonkívül találkozzunk még, ha nem is a »Méhészet istenével« mindenesetre egy kisebb isteni egyeddel a »Méhkirály«-lyal. E mesében a mesehőst »Zöldike vitézt« a »Hattyu-tündér,« mivel a vitéz a koronáját, addig míg ő fürdött, elkapta és az ezt észrevett tündér rimázkodására visszánézett, holott ezt, ha a koronát és az azt viselő tündért el akarta nyerni, tennie nem lett volna szabad, a korona visszavétele után találóan, csintalanul e szavakkal: »Mivel oly édes a te gondolatod, tehát legyen belőled egy erdei méhkas és belőled a méz szüntelen folyjon és soha meg ne álljon,« megátkozta úgy, hogy legott méhkassá változott. Ezt »Fekete vitéz,« Zöldike barátja a megbeszélés szerint nála maradt fehér keudőn mutatkozó vércseppekből megértvén, fölkeresésére indul. Midőn már így utazna sok ideig, végre talál egy nagy vadon pusztára, melynek közepén volt egy kunyhó és e kunyhó előtt ült egy rettenetes ember, kinek három rőf volt a szakála és a homlokán egy szeme volt, a ki is meglátván a vitézt még távolról mondja: »Mit keresel itt te Fekete vitéz?« »Én barátom keresem, a ki is el van átkozva és mint egy kasból foly a méz belőle egy vadon erdőben. Hogyha nekem azt megtudnád mondani, örökös köszönetemet tenném.« Kinek mondá az egy szemű: »Én barátom, azt nem tudom, de várj, majd jobbagyaimat

összehívom és megkérdezem őket, talán valamelyik tud róla valamit mondani neked. Ezek után elővett egy nagy vadász-kürtöt és oly hathatósan kezdett a világ négy része felé fújni, hogy még a föld is megindula általa; ezzel annyi méhcsoportok jöttek, hogy már nem volt fűszál, a hova leszállhattak volna a méhek. Kezdi tehát egyenkint számlálgatni a méheket. De még egy méh hiányzott. — — — — Végre megjött ez is, a ki aztán megtudta mondani, hogy abban a nagy erdőben, melyben most volt, egy nagy kasra talált, a melyből magából foly a méz és ott megterhelte magát nagyon, azért nem jöhetett. Ez azután elvezette a Fekete vitézt. Fekete vitéz fogta a kardját és keresztül vágta a kast és azonnal fölkelt Zöldike stb.»

A »Méhészet istenasszonyáról« szólva nem mellőzhetem hallgatással azt, a mi nekem eszmetársulásnál fogva feltűnt, az t. i., hogy a mordva istenségek között nem kevesebb, mint három van, a kiknek birodalma egyenesen »méhkasnak« hivatik és pedig: »Niški Páz« a Napisten a maga fényes méhkasával, »Nazarom Páz« a Hold-isten a maga sötét méhkasával és »Niskende Tejtär« az igazi méhek méhkasával. Ezen, az isteni személyeknek tulajdonított méhkasok, úgy tetszik nekem, a lélekvándorlást mintegy föltételezik úgy, hogy a »Napisten méhkasába« visszakerült lelkek ismét emberi alakot nyerhetnek Feltűnt másrésről az, hogy mi magyarul az »uterust« »méh«-nek hívjuk, ki tudja, nem ily mythologiai nézetnek őriz-e ez az emlékeztetést népünknel, miszerint az »anyaméhet« sötét méhkasához hasonlították volna képzeletökben, a mire látszanak mutatni a Kriza J. vadrózsái *Julia szép leány* című balladájának következő versei:

Leányom, leányom, virágos kertömbe
E' ső *rajméhemnek* gyöngé lépecskéje,
Gyöngé lépecskének sárguló viaszsa,
Sárog viaszszának földön futó füstje,
Földön futó füstje, s mennybe ható lángja stb.

ugyanis e gyönyörű allegoriában az anya saját méhét egyenesen »rajméhnek,« haldokló leányát pedig annak lépének nevezi; továbbá mint Lehr Albert tanár urtól értém, a magyar nép is szokta gyermekeit maig is »kedves rajomnak« szólítani.

Értekezésem felolvasása óta a M. T. Akadémia kiadta *Történelmi Társ* 1881-iki évfolyama 2-ik füzetében megjelent XVIII. század elejéről való két verses búcsuzta tóban, a következő helyek fordúlnak elő:

Sáros Zsigmond uram »raji«,
 Kriska, Mária ujsági,
 T-és Zsigó mint pálmaági
 Nőjetei véri
 ismét:

Hát Csiszár Ferencz bátyámnak
 Ágyékából jött »rajoknak«
 János, Adám, Ilonkának
 Oh mit kívánjak«
 ismét:

Rettegi György uram »raji«
 Nevét viselő gyermeki,
 ismét:

Mikes Mihály urnak kedves házas társa
 Bethlen Drusianna s két »méhe rajzása« stb.

mind ez adatok teljesen összevágának s erősen bizonyítanak abbéli nézetem mellett, hogy a »méh« szóban »uterus« értelemben ne egyszerűen véletlen találkozásu homonymiát lássunk, a mi nyelvünkben tömérdek van, hanem egy, az őspogányvallásban gyökerező magasztos allegoriát, — melynek a közlött verses részletek teljes értelmét, magyarázatát nyújtják, s fentebbi nézeteim megerősítik.

De »Niškende Tejtär«-nek nem csak a méhészet tartozott gondviselése alá, hanem ő egyszersmind a sors isten-asszonya is. Midőn t. i. új ember születik, az Anyaistenasszony az új szülöttnak sorsa intézését e leányára bizza, sőt ha a szülendő gyermek különös kegyeltje az Anyaistenasszonynak, meghagyja neki, hogy a csecsemőnek inget varrjon s küldje a földre a gyermek védszellemének (tündér.) Ezek a »burokban« született gyermekek. Tehát a »sötét méhkas« istenasszonya még az »anya méhében« gondoskodik már az új szülöttről, mi szintén fennebbi nézetem mellett szól. S íme e tárgygyal szerzőnk már előszeretettel foglalkozik, a »Tündérekről« szóló fejezetében lehető gonddal összeállítván népmeséinknek e részben valóban dúsgazdag tárházából mind azt, a mi a dolog megvilágítására tartozott.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálimik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 132 l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfőrfiak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékezésed. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól	10 kr.
II. Szám. A manduk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignácztól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignácztól	50 kr.
V. Emlékezésed Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékezésed Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.
III. A mordvaiak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sínai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd lev. tagtól.	10 kr.

V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól.	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól.	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármín r. tagtól.	10 kr.
X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től.	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvid től	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágost től.	1 frt.
V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.	10 kr.
VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól.	20 kr.
VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Aurel től.	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenő től.	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károly től.	50 kr.
X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól	30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. Budentz J. r. tagtól	10 kr.
II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól.	40 kr.
III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól.	20 kr.
IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéry Ármín r. tagtól	30 kr.
V. A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól.	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól.	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.